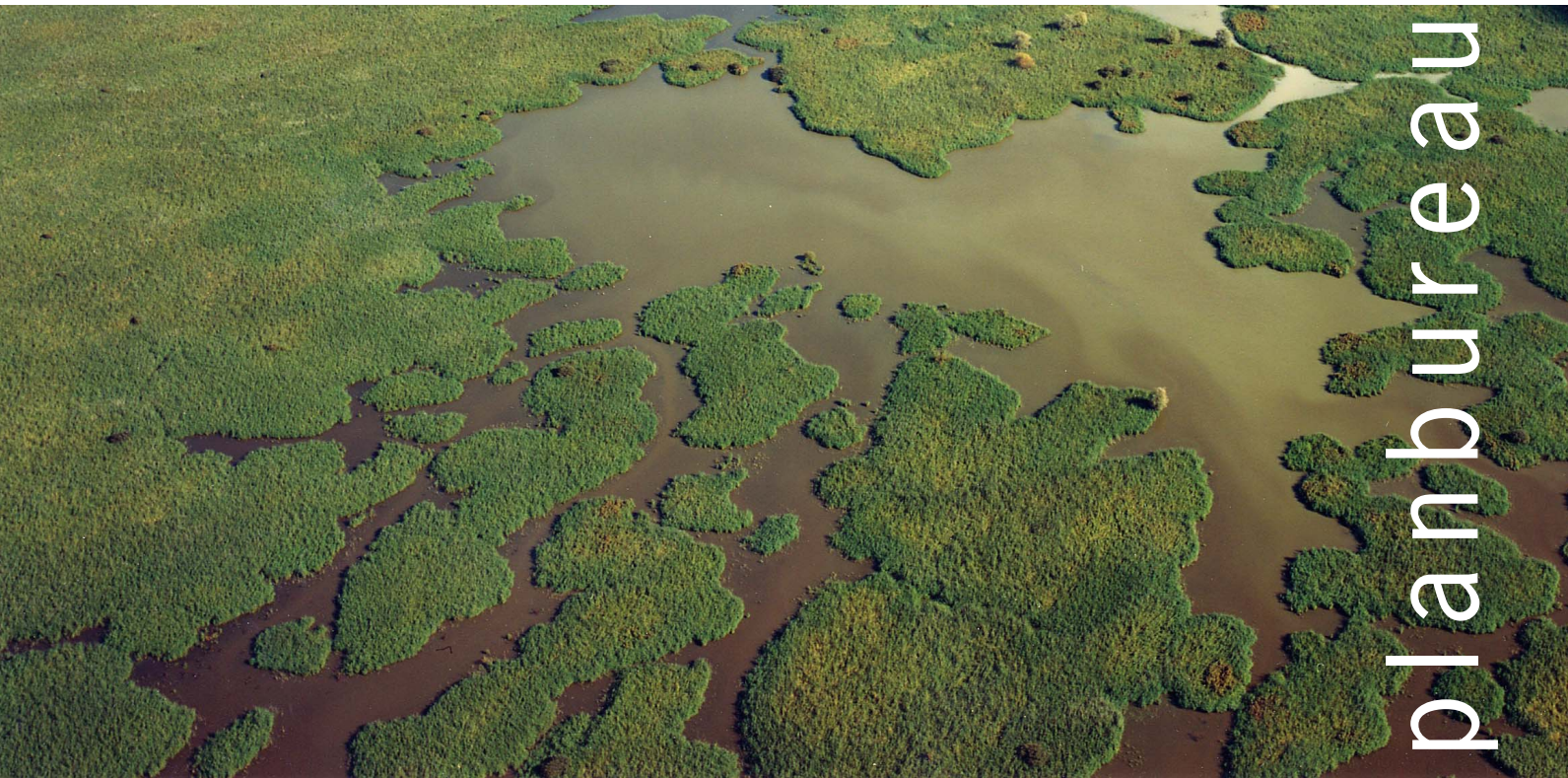

Implementatie van EU-natuurbeleid en fondsen in Nederland

Achtergronddocument bij Natuurbalans 2004

I.M. Bouwma
J.P. Chardon
H.A.M. Meeuwssen
J.A.M. Janssen
J.H.J. Schaminée

F.H. Kistenkas
A. Gaaff
A. van Hinsberg
G.P. Beugelink

Implementatie van EU-natuurbeleid en -fondsen in Nederland

De inhoudelijke kwaliteit van dit rapport is beoordeeld door Rob van Apeldoorn, Alterra.
Het rapport is geaccepteerd door Rijk van Oostenbrugge, opdrachtgever namens het Milieu-
en Natuurplanbureau

De reeks 'Planbureau rapporten' bevat onderzoeksresultaten die als bouwstenen dienen voor een van de planbureau producten. Het gaat om onderzoek van alle uitvoerende partnerinstellingen en van andere organisaties die voor het Natuurplanbureau opdrachten hebben uitgevoerd. Uitvoerende instellingen zijn: Rijksinstituut voor Kust en Zee (RIKZ), Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling (RIZA) en Wageningen Universiteit en Researchcentrum (WUR).

Implementatie van EU-natuur- beleid en -fondsen in Nederland

Achtergronddocument bij Natuurbalans 2004

I.M. Bouwma
J.P. Chardon
H.A.M. Meeuwsen
J.A.M. Janssen
J.H.J. Schaminée
F.H. Kistenkas
A. Gaaff
A. van Hinsberg
G.P. Beugelink

Planbureaurapporten 4

Natuurplanbureau, vestiging Wageningen

Wageningen, December 2004

Referaat

Bouwma, I.M., J.P. Chardon, H.A.M. Meeuwsen, J.A.M. Janssen, J.H.J. Schaminée, F.H. Kistenkas, A. Gaaff, A. van Hinsberg & G.P. Beugelink, 2004. *Implementatie van EU-natuurbeleid en -fondsen in Nederland; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2004*. Wageningen, Natuurplanbureau – vestiging Wageningen, Planbureaurapporten 4. 82 blz. 16 fig.; 9 tab.; 25 ref.; 6 bijl.

Het Milieu en Natuurplanbureau publiceert ieder jaar een Natuurbalans. Hiervoor is een analyse uitgevoerd van de huidige implementatie van de Vogel en Habitatrichtlijn in Nederland. In de analyse is gekeken naar de stand van zaken van aanwijzing en aanmelding van de gebieden, de wettelijke omzetting van de gebiedsbescherming (artikel 6), omliggend grondgebruik en de grondwaterkwaliteit van de gebieden. Ook is een inschatting gemaakt van de benodigde beheersinspanningen voor instandhouding van de Natura 2000 soorten en habitats en de huidig afgesloten beheerspakketten in de Natura 2000 gebieden. Ook is bekeken welke EU-fondsen een bijdrage kunnen leveren aan het beheer van de Nederlandse natuur. Hierbij zijn zowel de gelden die via het Plattelandsontwikkelingsprogramma ingezet worden als ook de financiering via het LIFE instrument beschouwd.

Trefwoorden: Vogel en Habitats Directive, beleidsevaluatie, Natura 2000-gebieden, EU-fondsen, Plattelandsontwikkelingsprogramma, LIFE

Abstract

Bouwma, I.M., J.P. Chardon, H.A.M. Meeuwsen, J.A.M. Janssen, J.H.J. Schaminée, F.H. Kistenkas, A. Gaaff, A. van Hinsberg & G.P. Beugelink. 2004. *Implementation of EU nature policy and funds in the Netherlands. Background document for the 2004 Nature balance*. Wageningen, Nature Policy Assessment Office. Planbureaurapporten 4. 82 p. 16 fig.; 9 tab.; 25 ref.; 6 ann.

An analysis was undertaken to review the current implementation of the EU's Birds and Habitats Directives in the Netherlands in the context of preparing the Nature Balance policy document. The analysis describes the state of affairs as regards the number of areas designated or proposed under these two directives and the adjustment of Dutch laws to comply with Article 6 of the Habitats Directive. Groundwater quality and levels at the Natura 2000 areas and the use of the surrounding land are also described. The report estimates the management effort required for species and habitat conservation, and reviews the uptake of existing Dutch subsidies for nature management in the areas. Several EU funds currently contribute to nature management in the Netherlands. The report describes the funds available through the Dutch Rural Development Programme as well as the EU's LIFE instrument.

Key words: Birds and Habitats Directives, policy evaluation/implementation, Natura 2000 areas, EU funds, Rural Development Programme, LIFE

ISSN 1574-0935

©2004 **Milieu- en Natuurplanbureau- RIVM**

Postbus 1
3720 BA Bilthoven
Tel: (030) 274 91 11; fax: (030) 274 29 71; e-mail: info@rivm.nl

Alterra

Postbus 47, 6700 AA Wageningen.
Tel: (0317) 47 47 00; fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info@alterra.nl

Landbouw-Economisch Instituut

Postbus 29703, 2502 LS Den Haag
Tel: (070) 335 83 30; fax: (070) 361 56 24; e-mail: informatie.lei@wur.nl

Planbureaurapporten is een uitgave van het Natuurplanbureau - vestiging Wageningen, onderdeel van Wageningen UR. Dit rapport is verkrijgbaar bij het secretariaat . Het rapport is ook te downloaden via www.natuurplanbureau.nl

Natuurplanbureau, vestiging Wageningen Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel: (0317) 47 78 45; Fax: (0317) 42 49 88; e-mail: info@npb-wageningen.nl; Internet: www.natuurplanbureau.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

Woord vooraf	7
Samenvatting	9
Summary	11
1 Inleiding	13
2 Uitvoering VHR: stand van zaken	15
2.1 Aanwijzing van gebieden	15
2.1.1 Voortgang aanwijzing gebieden	15
2.1.2 Spreiding van de Natura 2000-gebieden over de landschapstypen	15
2.1.3 Aangemeld oppervlakte habitattypen	19
2.1.4 Europees belang van de in Nederland aangewezen habitattypen	20
2.2 25 jaar Vogelrichtlijn	21
2.3 Implementatie van Europese wetgeving VHR binnen Nederland	22
3 Kwaliteit van de Natura 2000-gebieden	25
3.1 Beheer van Natura 2000-gebieden	25
3.2 Omliggend grondgebruik	29
3.3 Grondwaterkwaliteit en –kwantiteit in Natura 2000-gebieden	30
3.4 Relaties tussen waterdoelen in WB21, KRW en Natura 2000-gebieden	32
4 Europese financiering voor Nederlandse Natuur	37
4.1 Europese geldstromen voor landschap en natuur in Nederland	37
4.2 Financiering voor Natura 2000-gebieden	40
Literatuur	44
Bijlage 1 Factsheets van de figuren in de Natuurbalans 04- hoofdstuk 6	47
Bijlage 2 Inschatting Europees belang van Nederland voor soorten en habitats van de Habitatrichtlijn	67
Bijlage 3 Overzicht gewenst beheer per habitatype	71
Bijlage 4 Overzicht EU geldstromen naar Nederland	73
Bijlage 5 EU-bijdrage aan POP en Nederlandse overheidsbijdragen naar Programma-onderdeel	75

Woord vooraf

Het Nederlandse natuurbeleid wordt steeds meer beïnvloed of bepaald door de wetgeving, regelgeving en financiering van de Europese Unie. De belangrijkste wet- en regelgeving op natuurgebied van de Europese Unie zijn de Vogel- en Habitatrichtlijn. In dit rapport wordt de implementatie van het beleid rond Natura 2000-gebieden beschreven alsmede de Europese geldstromen voor natuur in Nederland. Het onderzoek dat ten grondslag ligt aan dit rapport is uitgevoerd door Alterra en het MNP-RIVM in opdracht van het Natuurplanbureau (vestiging Wageningen).

Het rapport is gebaseerd op de bijdrage van een groot aantal experts die vanuit diverse invalshoeken betrokken zijn bij de implementatie van deze wetgeving. Graag wil ik hen allen bedanken voor hun inzet in het project en vooral voor de getoonde flexibiliteit tijdens het schrijven van bijdragen voor de Natuurbalans 2004.

Ook dank aan Marion Pelk en Martin Lok werkzaam bij de directie Natuur van het Ministerie van LNV voor de verkennende gesprekken over dit thema en voor hun commentaar op de diverse conceptversies van hoofdstuk 6 'EU-beleid voor de Nederlandse natuur' van de Natuurbalans 2004.

Irene Bouwma
Projectleider

Samenvatting

De afgelopen jaren heeft de Nederlandse rijksoverheid voldaan aan de aanwijzingsverplichtingen voor Natura 2000-gebieden die voortvloeien uit de Vogel en Habitatrichtlijn. De grootste oppervlakte van Natura 2000-gebieden ligt in zee en in de estuaria. Op het land bevindt het merendeel van de oppervlakte zich op de hogere zandgronden.

Nederland heeft een speciale verantwoordelijkheid voor Natura 2000 habitats van schorren, kustduinen, heide op landduinen, eutrofe meren en hoogveen. Ook voor blauwgraslanden, stroomdalgraslanden en heischrale graslanden is Nederland belangrijk, maar de oppervlakte van deze typen is in Nederland gering. De Nederlandse gebieden zijn vanuit Europees perspectief in het bijzonder belangrijk voor soorten van natte habitats en duinvalleien.

De gebiedsaanwijzing onder de Vogelrichtlijn is vooral van belang voor vogels van wetlands en overige natuurgebieden.

Nu de aanwijzing en aanmelding grotendeels zijn afgerond verschuift de aandacht naar de kwaliteit en planologische veiligstelling van de gebieden. Om de soorten en habitats waarvoor de gebieden zijn aangewezen duurzaam in stand te houden, is het beheer en de algemene omgevingskwaliteit belangrijk.

In 2004 is het wetsvoorstel Wijziging Natuurbeschermingswet 1998 behandeld in de Tweede Kamer. Middels een eigenstandig vergunningstelsel is de gebiedsbescherming (de afweging ex artikel 6 van de Habitatrichtlijn) in dit voorstel geregeld.

Ook is in dit voorstel opgenomen dat er beheersplannen moeten worden opgesteld voor de Natura 2000-gebieden.

Beheer Natura 2000-gebieden

Achttien van de 51 habitattypen waarvoor Nederland gebieden heeft aangewezen, is voor een duurzame instandhouding afhankelijk van reguliere beheersmaatregelen. Indien de mariene habitattypen buiten beschouwing worden gelaten, is ruim 17% van de aangemelde oppervlakte aan habitattypen afhankelijk van beweiding en 4% afhankelijk van maaien met afvoer.

Bij het opstellen van de beheersplannen en bij het beheer van de gebieden spelen de eigenaren en beheerders een belangrijke rol. Alle grote wateren, ongeveer 65% van de Habitatrichtlijngebieden en rond 75% van de Vogelrichtlijngebieden, vallen onder beheer van Rijkswaterstaat. Circa 45% van de gebieden op het land is eigendom of onder beheer van de overheid (Staatsbosbeheer, Domeinen, Rijkswaterstaat en Defensie) en ongeveer 20 % van de gebieden is eigendom of onder beheer van de Provinciale Landschappen en Natuurmonumenten. Particulieren en boeren spelen momenteel een beperkte rol bij het beheer van Natura 2000-gebieden.

Op dit moment zijn de 'Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer' en de 'Subsidieregeling Natuurbeheer' de twee instrumenten van de rijksoverheid om het beheer van natuurgebieden en waardevolle agrarische landschappen te subsidiëren. Op dit moment valt ongeveer 45% van de oppervlakte Natura 2000-gebied onder deze regelingen, waarvan overigens slechts een zeer klein aandeel onder de SAN-regeling. Ongeveer 40 % van de Habitatrichtlijngebieden en 30% van de Vogelrichtlijngebieden zijn in handen van eigenaren die niet in aanmerking

komen voor deze subsidieregelingen. Op ongeveer 15% van de terreinen is geen beheerspakket afgesloten.

Omgevingskwaliteit

De externe werking van de Natura 2000-gebieden kan aanzienlijke gevolgen hebben voor het landgebruik rond de gebieden. In een zone van 500 meter rond de Nederlandse Natura 2000-gebieden bestaat ongeveer een zesde deel van het grondgebruik uit bebouwing of infrastructuur.

Ongeveer 25% van het verdroogde areaal natuur ligt binnen grondwaterafhankelijke Habitatrichtlijngebieden. Deze gebieden moeten in 2015 aan de instandhoudingseisen voldoen. Nederland wil de doelen van de Kaderrichtlijn Water uiterlijk in 2027 bereiken, onder het voorbehoud dat de Europese Commissie met dit tijdtraject instemt. Het kabinet geeft prioriteit aan de kerngebieden van de EHS en de Natura 2000-gebieden. Daar moeten de doelen in 2015 zijn gerealiseerd.

Europese fondsen voor natuur

De Europese Commissie is zowel beleidsmaker als regelgever en co-financier op het gebied van natuur en landschap. De Europese POP-middelen voor Nederland bedroegen gemiddeld 58 miljoen euro per jaar over de periode 2000-2003. Tweederde hiervan kan toegerekend worden aan maatregelen die gericht zijn op natuur- en landschap (circa 40 miljoen). De subsidieregelingen Natuurbeheer, Agrarisch Natuurbeheer maar ook de Stimuleringsregeling Gebiedsgericht Beleid (onderdeel waterbeheer) zijn enkele van de Nederlandse rijksregelingen voor natuur die mede worden gefinancierd met Europese POP-gelden. In totaal levert de EU-geldstroom via het POP een bijdrage van ruim 9% van de eigen Nederlandse LNV-begroting aan de financiering voor natuur- en landschapsbeleid (exclusief apparaatskosten).

Specifiek voor Natura 2000-gebieden en -soorten is er het co-financieringsinstrument LIFE-Natuur. Tot nu toe zijn acht Nederlandse projectaanvragen voor LIFE-Natuur gehonoreerd over de periode 1992-2003. De projectaanvragen werden ingediend door It Fryske Gea, Natuurmonumenten en het Noord-Hollands Landschap. In de projecten zelf participeren vaak ook andere organisaties zoals Staatsbosbeheer. Van het totale budget van 25 miljoen euro heeft LIFE-Natuur 11,8 miljoen euro (47%) gefinancierd.

Summary

In recent years, the Dutch government has acted to comply with its obligations to designate Natura 2000 areas under the EU's Birds and Habitats directives. Most of the designated Natura 2000 areas are located at sea or in estuaries. Of the land areas, most are situated in the higher, sandy parts of the country.

The Netherlands has a special responsibility for a number of the Natura 2000 habitats: salt marshes, coastal dunes, heathlands on inland dunes, eutrophic lakes and raised bogs. The country also harbours important areas of Molinea meadows on calcareous, peaty or clayey-silt-laden soils (6410), Xeric sand calcareous grasslands (6120), and Species-rich Nardus grasslands on siliceous substrates (6230) though the surface areas covered by these types are small. From a European perspective, the Dutch areas are particularly important for species of wetland habitats and dune valleys.

The area designation under the Birds Directive is especially important for birds of wetlands and other nature areas.

Now that the process of designating Natura 2000 areas has been largely completed, attention is shifting towards the quality of areas and their protection through spatial planning regulations. A favorable conservation status of the species and habitats for which these areas have been designated requires their adequate management and the maintenance of the quality of the environment.

In 2004, the Dutch parliament discussed an act to amend the 1998 nature protection act (*Wijziging Natuurbeschermingswet 1998*). This act regulates the area protection (assessment in line with Article 6 of the Habitats Directive) by means of an independent system of permits. It also stipulates that management plans have to be drawn up for the Natura 2000 areas.

Management of Natura 2000 areas

Eighteen of the 51 habitat types for which the Netherlands has designated areas require regular management measures in order to ensure their favourable conservation status. Leaving aside the marine habitat types, over 17% of the designated surface area depends on grazing, while 4% depends on mowing with removal of the mowings.

Owners and area managers play important roles in drawing up management plans and in actually managing the areas. The Directorate-General of Public Works and Water Management of the Dutch Ministry of Transport, Public Works and Water Management manages all large water bodies, about 65% of the areas under the Habitat Directive and about 75% of the areas under the Birds Directive. About 45% of the inland areas are owned or managed by state agencies (State Forestry Service, State Property Service, Directorate-General of Public Works and Water Management and the Ministry of Defence), while about 20% are owned or managed by the provincial nature protection agencies (*Provinciale Landschappen*) or the private conservation society *Natuurmonumenten*. Private landowners and farmers currently play minor roles in the management of Natura 2000 areas.

The main instruments by which the national government subsidises the management of nature reserves and valuable agricultural landscapes are two subsidy schemes, the *Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer* (SAN) and *Subsidieregeling Natuurbeheer* (SN). At present, about 45%

of the Natura 2000 areas are covered by these two schemes, mostly by SN. About 40% of the areas designated under the Habitats Directive and 30% of those designated under the Birds Directive are currently owned by persons or agencies not eligible for these two subsidy schemes. No management agreements have been concluded for about 15% of the areas.

Quality of surrounding areas

Article 6 of the Habitat Directive may have considerable consequences for land use in the surrounding areas of Natura 2000 sites. About a sixth of the total surface area of the 500 m zones around the Dutch Natura 2000 areas is covered by buildings or infrastructure.

About 25% of the total surface area of Dutch nature areas that are suffering from water table drawdown are situated within areas that have been designated under the Habitat Directive and are groundwater-dependent. By 2015, these areas will need to comply with the Directive's requirements. The Netherlands aims to meet the targets set in the EU's Water Framework Directive by 2027 at the latest, if the European Commission agrees with this timetable. In this process, the Dutch government's is prioritising the core areas of the National Ecological Network (EHS) and the Natura 2000 areas, where targets are to be met by 2015.

European nature protection funds

The European Commission not only develops policies on nature and landscape protection, but also sets rules and provides funds. The EU has provided the Netherlands with an average of 58 million euros a year in subsidies under the Rural Development Regulation (RDR) over the 2000 – 2003 period, of which two thirds (about 40 million euros) is intended for measures to protect nature and the landscape. The Dutch SN and SAN subsidy schemes, as well as other schemes like the *Stimuleringsregeling Gebiedsgericht Beleid (onderdeel waterbeheer)* are among the national nature conservation schemes partly financed by EU RDR funds. In all, the EU's RDR contributions to the financing of Dutch nature and landscape policies amount to about 9% of the budget set by the Dutch Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality.

The EU's LIFE-Nature co-financing instrument has been designed specifically for the Natura 2000 areas. Eight Dutch LIFE-Nature applications for project grants were accepted over the 1992 – 2003 period. The project grant applications were submitted by the provincial nature conservation agencies *It Fryske Gea* and *Noord-Hollands Landschap* and the private conservation society *Natuurmonumenten*. Other conservation agencies, like the State Forestry Service (*Staatsbosbeheer*), often participate in the projects as well. Of the total budget of 25 million euros, LIFE-Nature has financed 11.8 million euros, or 46%.

1 Inleiding

Dit rapport beschrijft enkele aspecten van de implementatie van het gebiedenbeleid dat voortvloeit uit de Europese Vogelrichtlijn (1979) en Habitatrichtlijn (1992) alsmede de Europese financieringsstromen voor natuur in Nederland. De Vogel en Habitatrichtlijn verplichten alle EU-lidstaten om gebieden aan te wijzen voor soorten en habitattypen van Europees belang. Deze gebieden worden aangeduid als de Natura 2000-gebieden. Het beheer van deze gebieden wordt zowel vanuit Nederland als vanuit Europese gelden gefinancierd.

De algemene onderzoeksvraag van dit onderzoek luidt:
Hoe ver is de Nederlandse rijksoverheid gevorderd met de implementatie van de richtlijnen en het beleid rond de Natura 2000-gebieden?

De deel-onderzoeksvragen die ten grondslag liggen aan dit onderzoek zijn de volgende:

1. Wat is de huidige stand van zaken met betrekking tot de aanwijzing van de gebieden? (§ 2.1)
2. Wat is de verdeling van de gebieden over landschapstypen in Nederland? (§ 2.1)
3. Wat is de huidige stand van zaken met betrekking tot de wettelijke bescherming van gebieden? (§2.3)
4. Wat zijn de te verwachten beheersinspanningen om de aangewezen habitats in stand te houden en welke beheerssubsidieregelingen worden momenteel al in de gebieden benut? (§ 3.1)
5. Wie zijn de eigenaren en beheerders van de gebieden? (§ 3.1)
6. Wat is het grondgebruik rondom de Natura 2000-gebieden? (§ 3.2)
7. Wat is de grondwaterkwaliteittoestand van de Natura 2000-gebieden? (§ 3.3)
8. Welke Europese geldstromen zijn beschikbaar voor natuur in Nederland en Natura 2000-gebieden in het bijzonder. (§ 4.1 & § 4.2)

Het onderzoek bouwt voort op eerder onderzoek rondom Natura 2000-gebieden uitgevoerd voor de Natuurbalans (MNP, 2003). Het onderzoek rondom externe werking beperkt zich tot een analyse van de grondwaterkwaliteit/ verdrogingtoestand en het huidige omliggend landgebruik. In de Natuurbalans 2003 is reeds uitgebreid ingegaan op de huidige depositie van verzurende stoffen op de Natura 2000-gebieden.

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de voortgang van de aanwijzing van Natura 2000-gebieden en wordt een kenschets gegeven van de gebieden die zijn aangewezen. In hoofdstuk 3 worden aspecten die kwaliteit van de gebieden betreffen (beheer, omgevingskwaliteit) beschreven. Hoofdstuk 4 geeft een overzicht van de Europese geldstromen.

Dit document dient tevens ter onderbouwing en verantwoording van hoofdstuk 6 'Europees Natuurbeleid' van de Natuurbalans 2004. In tabel 1 is opgenomen hoe de relatie is tussen de tekst en figuren opgenomen in de Natuurbalans en de hoofdstukken van dit rapport.

Tabel 1. Relatie tussen informatie in de Natuurbalans 2003 en dit rapport

Tekst/figuur NB 04	Onderbouwende informatie te vinden in dit rapport	Indicatornr./ factsheet (alle in bijlage 1)
Paragraaf 6.1 & fig. 6.1	§ 2.1	0498N04g
Paragraaf 6.2 & fig. 6.5	§ 2.2	2265N04h
Paragraaf 6.3 & fig. 6.6	§ 3.1	0571n04g
Paragraaf 6.3- financiën	§ 4.1	-
Paragraaf 6.4 & fig. 6.7 & fig. 6.8	§ 3.1	2264N04g, 2266n04g
Paragraaf 6.4 & fig. 6.9	§ 3.2	2267n04g
Paragraaf 6.4 & fig. 6.10 & fig. 6.11	§ 3.3	2268N04k
Box LIFE	§ 4.2	-

2 Uitvoering VHR: stand van zaken

2.1 Aanwijzing van gebieden

2.1.1 Voortgang aanwijzing gebieden

In het kader van Natura 2000 zijn door Nederland 79 Vogelrichtlijngebieden aangewezen en 141 Habitatrictlijngebieden aangemeld. Omdat de gebieden aangewezen onder de twee richtlijnen deels hetzelfde is, zijn er in totaal 162 Natura 2000-gebieden in Nederland aangewezen¹.

De aanmelding onder de Vogelrichtlijn is gebaseerd op het voorkomen van 44 broedvogelsoorten uit Bijlage 1 van de richtlijn en op de aanwezigheid van grote populaties van trekkende vogels (voornamelijk water- en moerasvogels). Tevens is bij het vaststellen van de begrenzing van de gebieden nog gebruikt gemaakt van 14 soorten, aangeduid als de begrenzingsoorten (LNV, 2000; Van Roomen et al., 2000). De laatste groep Vogelrichtlijngebieden is al aangewezen in 2000. In 2003 zijn zes gebieden herbegrensd. Er worden nog twee nieuwe aanwijzingen verwacht in 2004, namelijk de Polder Zeevang en de Strabrechtse heide (pers. med Mevr. M. Pelk, Min. van LNV). Daarmee is de aanwijzing van Vogelrichtlijngebieden in Nederland afgerond.

De aanmelding onder de Habitatrictlijn is gebaseerd op het voorkomen van 51 habitattypen uit Bijlage 1 en van 35 planten- en diersoorten (voor zover het geen vogels betreft) uit Bijlage 2 uit de desbetreffende richtlijn (LNV, 2003b).

Nederland heeft 141 Habitatrictlijngebieden aangemeld bij de Europese Commissie in het voorjaar van 2003. De Europese Commissie heeft deze goedgekeurd in juni 2003 (persbericht LNV). Nadat de Europese Commissie formeel de gebieden heeft vastgesteld, zal Nederland die gebieden formeel aanwijzen. De verwachting is dat de Europese Commissie in het najaar van 2004 de Atlantische lijst, waaronder ook Nederland valt, zal goedkeuren (pers. med Mevr. M. Pelk, Min. van LNV).

2.1.2 Spreiding van de Natura 2000-gebieden over de landschapstypen

Naar aantallen en naar oppervlakte laat de geografische spreiding van de aangemelde gebieden onder de beide richtlijnen een verschillend beeld zien. Voor de Vogelrichtlijn geldt dat het overgrote deel van de gebieden in laag Nederland is gelegen (62 gebieden tegenover 16 gebieden in hoog Nederland; figuur 1) en dat deze gebieden ook verreweg de grootste oppervlakte in beslag nemen (resp. 1.252.000 en 8.232.000 ha; figuur 2). Wat de Habitatrictlijn betreft, bestaat wel een evenredige verdeling over het land: 74 gebieden hebben betrekking op hoog Nederland, terwijl 67 gebieden in laag Nederland liggen (figuur 3). Wanneer het zoute kustgebied – grotendeels bestaand uit open water – buiten beschouwing blijft, is de verdeling in oppervlakte van de Habitatrictlijngebieden voor beide delen van ons land min of meer gelijk (figuur 4 en 5). De hogere, pleistocene delen van Nederland omvatten

¹ D.d juni 2004, exclusief Polder Zeevang dit gebied is nog niet formeel aangewezen onder de Vogelrichtlijn

de fysisch-geografische regio's Hogere zandgronden en Heuvelland. De lagere, holocene delen van ons land hebben betrekking op de fysisch-geografische regio's Duinen, Rivierengebied, Afgesloten zeearmen, Zeekleigebied en Laagveengebied. De figuren 1 t/m 5 tonen voor zowel de Vogelrichtlijn als de Habitatrichtlijn een verdeling van de aangemelde gebieden naar landschapstypen, zowel naar aantallen als naar oppervlakte. De hoge waarden voor de oppervlakte van het zoute kustgebied wordt in sterke mate bepaald door de gebieden Waddenzee, Voordelta, Westerschelde en Noordzeekustzone. Om de verdeling over de overige landschapstypen beter te kunnen vergelijken is in figuur 5 het zoute kustgebied buiten beschouwing gelaten. De verdeling van de aantallen gebieden over de verschillende landschappen is opvallend goed, waarbij de hogere zandgronden, de beekdalen, laagvenen en duinen de meeste gebieden herbergen². Naar oppervlakte (de zoute kustzone buiten beschouwing gelaten) scoren de hogere zandgronden verreweg het hoogst, gevolgd door de duinen, de laagvenen en de afgesloten zeearmen. Opmerkelijk is de geringe oppervlakte die de aangemelde gebieden in het rivierengebied, beekdalen en hoogvenen in beslag nemen; het laatste staat in schril contrast met de uitgestrektheid van de hoogvenen in het verleden. De lage scores voor het Heuvelland hangen samen met de geringe oppervlakte die dit landschap binnen ons land inneemt.

In tabel 2 (die alleen betrekking heeft op de Habitatrichtlijn) is bij ieder landschap het aantal habitattypen (Bijlage 1 van de Habitatrichtlijn) en soorten (Bijlage 2 van de Habitatrichtlijn) vermeld die kenmerkend zijn voor het desbetreffende landschapstype.

Tabel 2. Kenmerkende habitattypen en soorten van de Habitatrichtlijn voor de landschapstypen van Nederland

	Aantal habitattypen	Aantal soorten
Kustduinen	10	2
Zoute kustgebied	7	9
Heuvelland	9	6
Hogere zandgronden	15	5
Hoogvenen	5	2
Beekdalen	6	5
Laagvenen en zeeklei	7	11
Afgesloten zeearmen	4	5
Rivierengebied	6	9

² De aanmelding van habitatrichtlijngebieden heeft in drie fasen plaatsgevonden, de zogenaamde eerste, tweede en derde tranche. De eerste tranche (eind 1996) betrof 27 gebieden en de tweede tranche (1998) in totaal 89 gebieden. De huidige evenwichtige verdeling is vooral te danken aan de aanvullingen in de derde tranche, waarbij in het bijzonder een substantieel aantal nieuwe gebieden is aangemeld voor de laagvenen, het rivierengebied en de beekdalen.

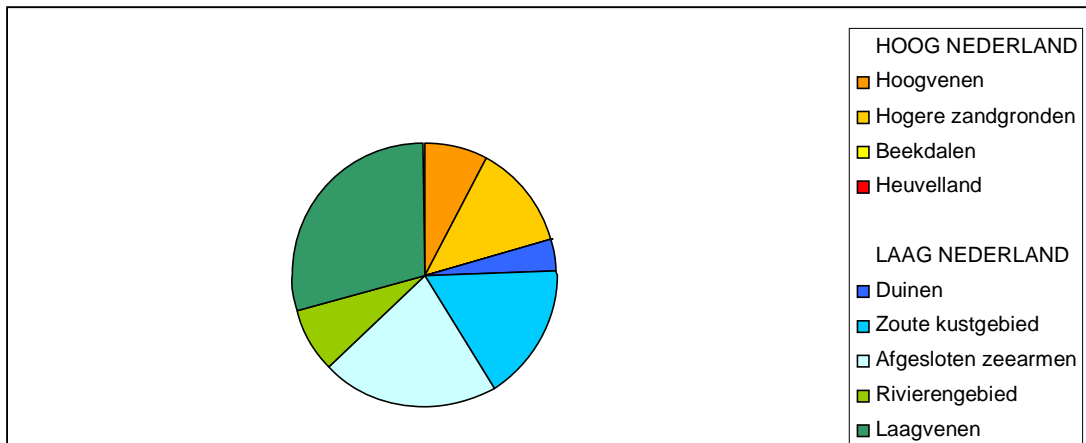

Fig 1. Verdeling aantal vogelrichtlijngebieden over landschappen

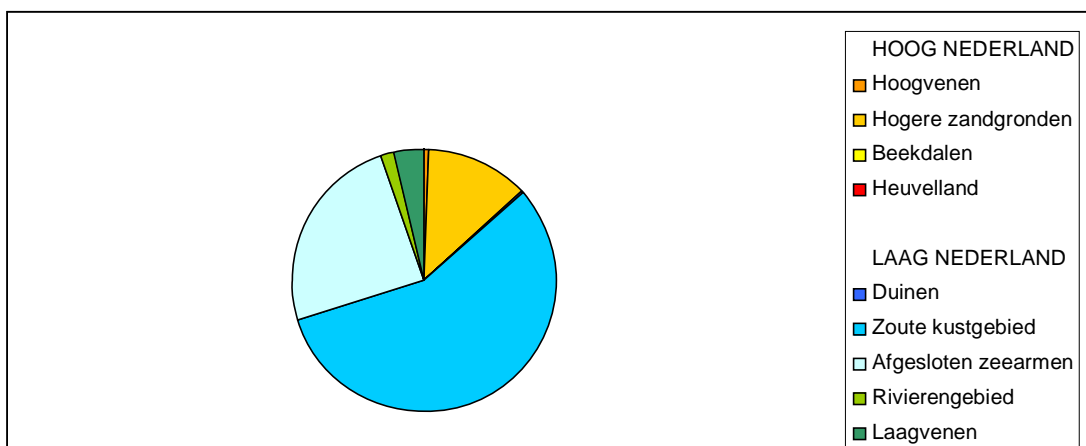

Fig 2. Verdeling oppervlakte vogelrichtlijngebieden over landschappen

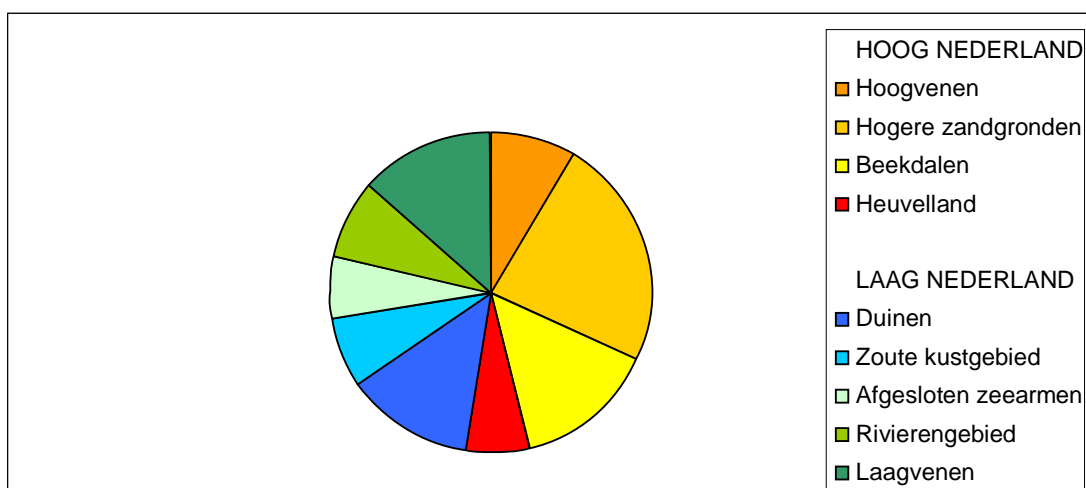

Fig 3. Verdeling aantal habitatrichtlijngebieden over landschappen

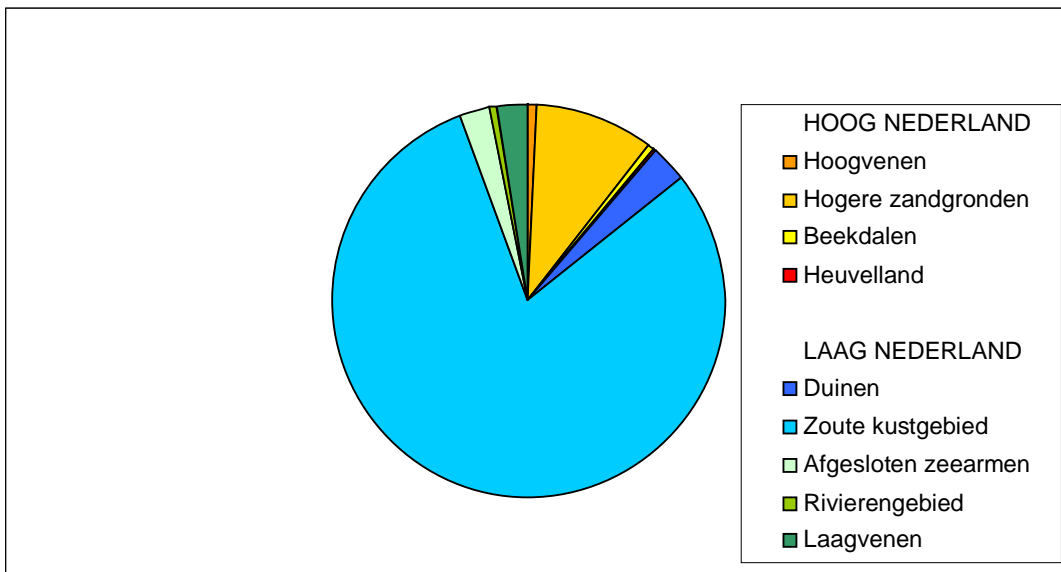

Fig 4. Verdeling oppervlakte habitatrichtlijngebieden over landschappen

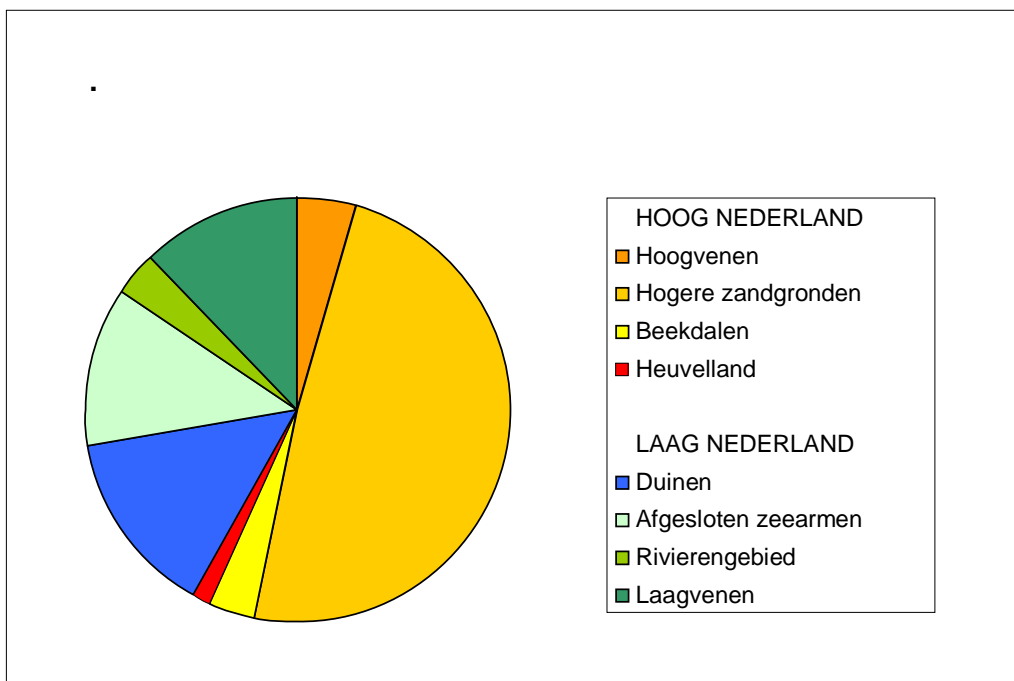

Fig 5. Verdeling oppervlakte habitatrichtlijngebieden over landschappen (excl. zoute kustzone)

2.1.3 Aangemeld oppervlakte habitattypen

De aanwijzing van een gebied onder de Habitatrichtlijn moet gebeuren op basis van het voorkomen van specifieke soorten en habitats. In Nederland komt het regelmatig voor dat een gebied dat is aangewezen onder de Habitatrichtlijn groter is dan de precieze oppervlakte van het habitatype (n) waarvoor het gebied is aangewezen. Dit komt enerzijds omdat een gebied voor meerdere typen aangemeld kan zijn, anderzijds doordat bij de aanwijzing een ruimere begrenzing is aangehouden. Redenen voor deze ruimere begrenzing variëren bijvoorbeeld als bufferzone of om te voorkomen dat je in een beheerseenheid meerdere gebieden moet aanwijzen. Bij de aanmelding van een gebied is aangegeven hoe groot het aandeel is van het bepaalde habitatype dat daar voorkomt.

De aangemelde hoeveelheid (oppervlakte) van de habitattypen van bijlage 1 die in ons land voorkomende habitattypen loopt sterk uiteen (figuren 6a en 6b). De habitattypen zijn in deze figuur gerangschikt conform de nummering van de Europese handleiding, waarbij de twee eerste cijfers de hoofdindeling aangeven (10 = mariene habitats, 13 = kwelders, 21 = kustduinen, 23 binnenlandse duinen, 31 en 32 = zoetwaterhabitats, 40 = heidevegetatie op stuwwallen, terrassen en afgegraven hoogveen, 51 = struwelen, 61 t/m 65 = graslanden en ruigten, 71 en 72 = venen, en 91 = bossen) (zie tabel 1).

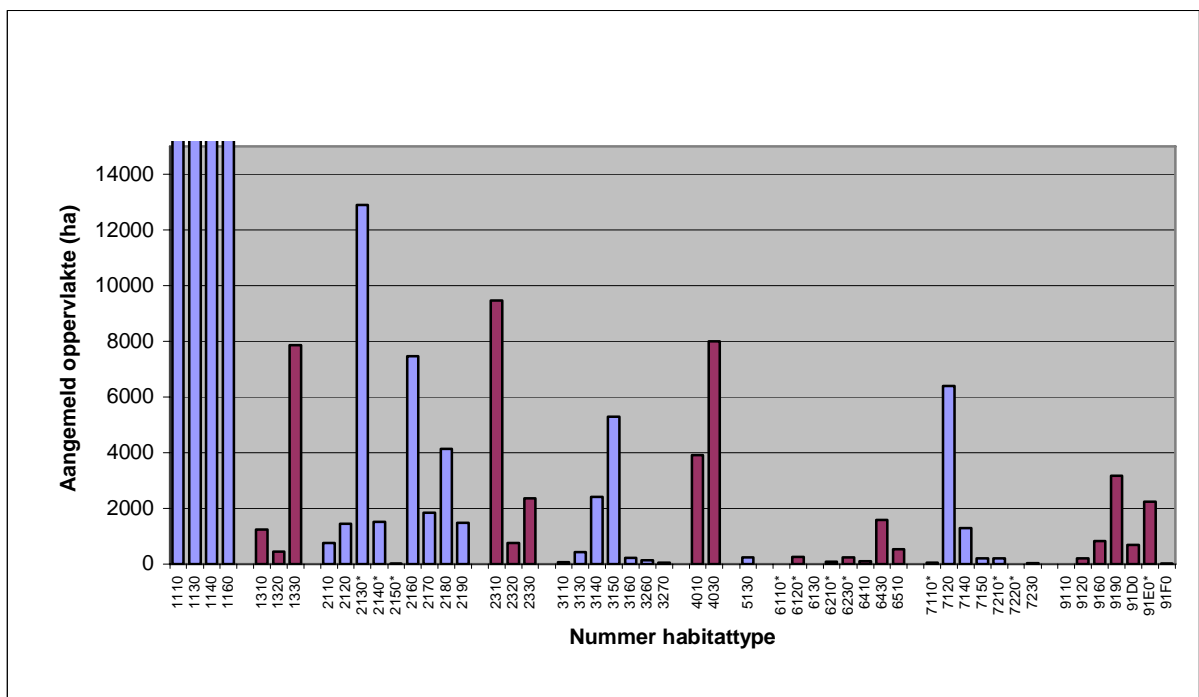

Fig. 6a. Aangemeld oppervlakte habitattypen

Verreweg het grootste aandeel wordt ingenomen door de mariene habitattypen met een totale oppervlakte van ongeveer 400.000 ha (figuur 6a). Van de overige hoofdgroepen scoren de kustduinen het hoogst met een totale oppervlakte van ongeveer 20.000 ha, gevolgd door binnenlandse duinen (circa 14.000 ha) en heiden op afgegraven hoogveen, stuwwallen en terrassen (totaal circa 12.000 ha). Opvallend is dat de graslanden, die met acht habitattypen

zijn vertegenwoordigd, naar verhouding slechts een geringe oppervlakte beslaan met niet meer dan 1000 ha. De geringe oppervlakte wordt veroorzaakt omdat deze graslanden zeldzaam zijn in Nederland. De Habitatrichtlijn heeft ook een hersteldoelstelling (Artikel 4) . Er is geen beoordeling gemaakt in hoeverre het oppervlak van deze graslanden uitgebreid zou kunnen worden door herstelmaatregelen.

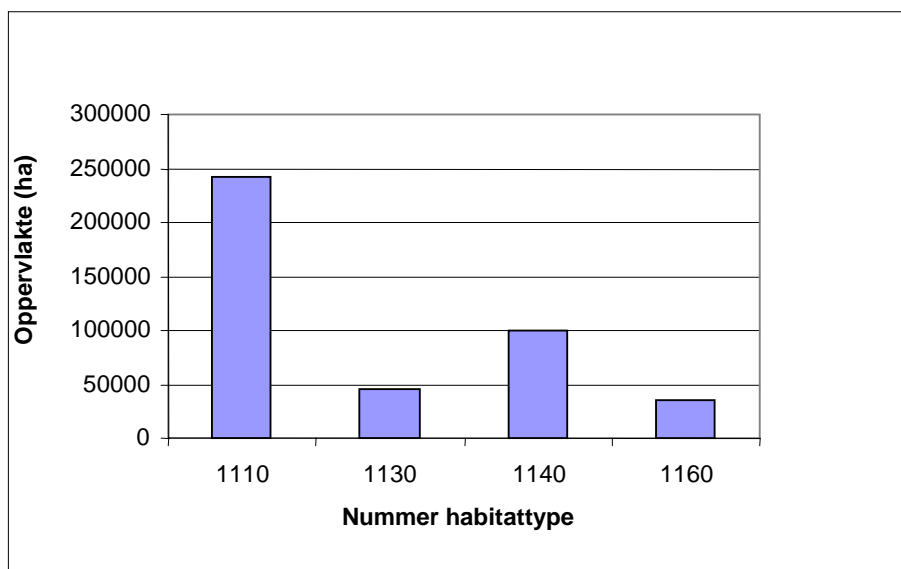

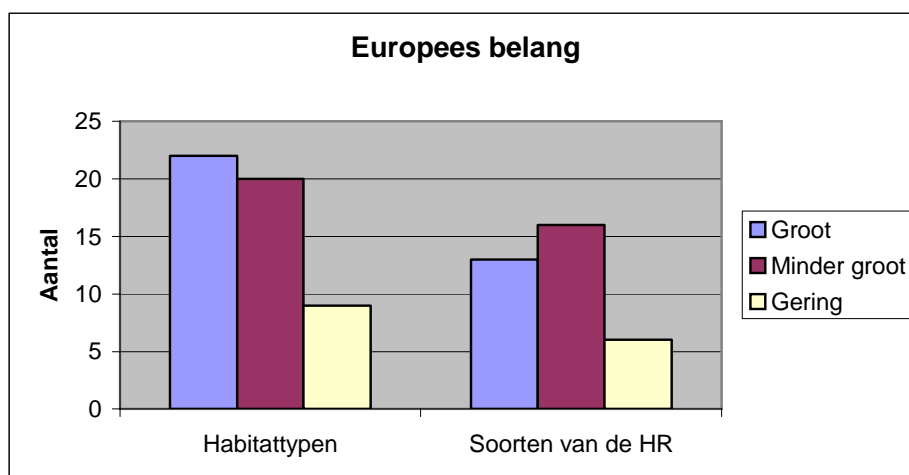
Fig 6b. Aangemeld oppervlakte mariene habitattypen

2.1.4 Europees belang van de in Nederland aangewezen habitattypen

In Nederland is ruim een kwart van de 198 habitattypen die op de Europese lijst staan aanwezig (51 typen). Afgaande op de aangemelde oppervlakte per type is Nederland vooral belangrijk voor 22 habitattypen van schorren, kustduinen, heide op landduinen, eutrofe meren en hoogveen (figuur 7, bijlage 2). Daarnaast zijn ook de heischrale graslanden, blauwgraslanden en stroomdalgraslanden erg belangrijk omdat deze zeldzaam zijn in Nederland, maar hiervan komen slechts geringe oppervlakten in Nederland voor.

Op de Europese lijst staan ook ongeveer 2.000 diersoorten en 500 plantensoorten. Daarvan komen 35 soorten in Nederland voor.

De Nederlandse gebieden zijn vanuit Europees perspectief vooral belangrijk voor 13 soorten, vooral van natte habitats en duinvalleien. Daarbij herbergt Nederland typische ondersoorten van de noordse woelmuis en de grote vuurvliinder (Van Veen en Noteboom, in prep).

Figuur 7. Europees belang van Nederland voor de soorten en habitats waarvoor Nederland gebieden heeft aangewezen onder de Habitatrichtlijn (zie bijlage 2)

2.2 25 jaar Vogelrichtlijn

Dit jaar bestaat de Vogelrichtlijn 25 jaar. De invoering van deze richtlijn is moeizaam verlopen. Regelmatig zijn landen voor het Europese Hof gedaagd vanwege de slechte omzetting van de richtlijn in de nationale wetgeving of achterstand in de aanwijzing van de gebieden, de Speciale Beschermingszones³. Op dit moment hebben alleen België, Denemarken en Nederland bijna al hun gebieden aangewezen (European Commission, 2004). Andere landen hebben wel gebieden aangewezen maar nog niet voldoende. De Europese Commissie gebruikt voor deze beoordeling de IBA's (Important Bird Areas) als belangrijkste referentie.

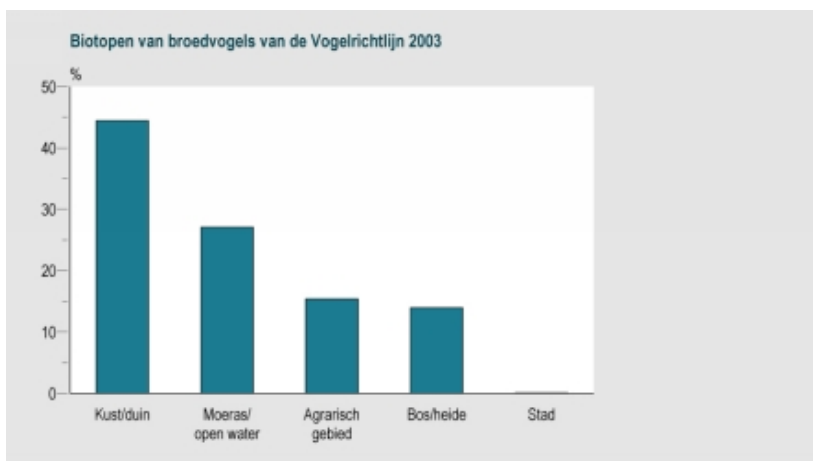
Wetlands International heeft een biodiversiteitsindicator ontwikkeld, die de populatieontwikkeling van overwinterende watervogelsoorten in Europa weergeeft. De ontwikkeling van de algemene watervogels is overwegend positief, wel zijn er ook een aantal soorten, vooral steltlopers, die het minder goed doen. De gesignaleerde positieve of stabiele trends van de Nederlandse populaties van watervogels komt overeen met de trends in Europa (EEA, 2004).

De gebieden zijn ook aangewezen voor broedvogels. Een analyse van de broedbiotopen van de soorten waarvoor in Nederland Natura 2000-gebieden zijn aangewezen laat zien dat de gebieden vooral zijn aangewezen voor vogels van wetlands en overige natuurgebieden. Op basis van het totaal aantal soorten dat voorkomt in Nederland met een specifiek broedbiotoop is gekeken hoeveel soorten (%) voorkomen op de lijst waarvoor gebieden zijn aangewezen. Voor 15% van de vogels van het agrarisch landschap in Nederland zijn gebieden aangewezen (figuur 8, bijlage 1). Het betreft in totaal 6 vogelsoorten van het agrarisch landschap.

Recentelijk is gebleken dat in heel Europa vooral vogels van het agrarische landschap sterk in aantal zijn achteruitgegaan (EEA, 2004; European Commission, 2004). Deze trend is ook in Nederland gesignaleerd met name voor de weidevogels (Melman et al, 2004).

De soorten van het agrarisch landschap vallen veelal buiten de reikwijdte van de gebiedaanwijzing van de Vogelrichtlijn.

³ De Natura 2000-gebieden die onder de Vogelrichtlijn worden aangewezen worden aangeduid als Speciale Beschermingszones

Figuur 8. Biotopen van broedvogels van de Vogelrichtlijn 2003 (Bron: SOVON⁴)

2.3 Implementatie van Europese wetgeving VHR binnen Nederland

De Vogel en Habitatrichtlijn zijn middels twee wetten omgezet in de Nederlandse wetgeving. Het soortenbeleid voortvloeiend uit de twee richtlijnen is opgenomen in de Flora & Faunawet (1998). De gebiedsbeschermingsbepalingen voortvloeiend uit de twee richtlijnen zal via het nog aan te nemen wetsvoorstel *Wijziging Natuurbeschermingswet 1998* opgenomen worden in de nationale wetgeving. In 2004 is dit wetsvoorstel in de Tweede Kamer behandeld.

Pas na een drietal kamerdebatten en een spoedadvies van de Raad van State heeft de Tweede Kamer op 27 april 2004 ingestemd met een aantal belangrijke amendementen op het wetsvoorstel *Wijziging Natuurbeschermingswet 1998 in verband met Europeesrechtelijke verplichtingen* (wetsontwerp 28 171). Dit wetsontwerp beoogt de gebiedsbeschermingsbepalingen uit de Habitat- en Vogelrichtlijn in het nationale recht te implementeren.

Er werd gekozen voor een eigenstandig vergunningenstelsel, waarbij de voor gebiedsbescherming zo cruciale *habitattoets* (de afweging ex artikel 6 Habitatrichtlijn) in beginsel door Gedeputeerde Staten verricht zal worden. Beheersplannen zullen verplicht en binnen een periode van drie jaar opgesteld moeten worden en tevens werd besloten de nieuwe Natuurbeschermingswet na drie jaar te evalueren. De Tweede Kamer heeft bepaald dat er beheersplannen moeten worden opgesteld voor de Natura 2000-gebieden. De Habitat- en Vogelrichtlijn verplichten wel tot het nemen van beheersmaatregelen, maar verplichten niet tot het opstellen van beheersplannen. Desondanks is een kamermeerderheid het erover eens dat beheersplannen wel bestuurlijk van belang zijn. Zo kan namelijk meer duidelijkheid ontstaan over welke activiteiten in en rondom de gebieden toegestaan zijn. In het wetsontwerp voor de aangepaste Natuurbeschermingswet staat dat een beheersplan voor ten hoogste zes jaar wordt vastgesteld.

⁴ In de Natuurbalans 2004 staan gegevens opgenomen over de huidige trend van de broedvogels en trekkende watervogels in Nederland en het Europees belang van Nederland voor deze soorten. Deze figuren zijn gebaseerd op de jaarlijkse tellingen uitgevoerd door SOVON. In bijlage 1 zijn de factsheets van deze figuren weergegeven. Ze zijn ter volledigheid in dit rapport opgenomen

De verwachting is nu dat de nieuwe Natuurbeschermingswet eind 2004 of begin 2005 in werking zal treden. Tot die tijd blijven de rechtstreeks werkende bepalingen van de Habitat- en Vogelrichtlijn zelf het kader voor de richtlijngebieden vormen.

Met de keuze voor een eigenstandig vergunningstelsel wordt aldus gekozen voor een op een apart besluitvormingstraject te verrichten habitattoets. Het wetsvoorstel van de minister opteerde nog voor het meeliften van deze toets op een reeds bestaand vergunningentraject zoals bijvoorbeeld de milieuvergunning (het zogenoemde *integrale* stelsel), doch de Kamer koos vooralsnog voor een apart en gedecentraliseerd vergunningentraject. Wel zal na drie jaar de wet worden geëvalueerd en kan er eventueel weer aan het stelsel gesleuteld gaan worden, mogelijk in de richting van integratie.

Ook zullen er binnen drie jaar na inwerkingtreding van de richtlijn de beheersplannen voor de richtlijngebieden moeten komen. Alhoewel de Habitat- en Vogelrichtlijn deze beheersplannen niet verplicht stellen, zijn volgens een kamermeerderheid deze plannen wel bestuurlijk van belang omdat zo meer duidelijkheid zou kunnen ontstaan over welke activiteiten in en ook rondom (externe werking) de richtlijngebieden als wel en als niet mogelijk zouden kunnen worden beoordeeld.

Veel kamer moties en amendementen betroffen de zonerings rondom de richtlijngebieden. Ofschoon significant negatieve gevolgen ingevolge de habitattoets telkens per concreet geval vastgesteld moeten worden, zou zonerings toch enige duidelijkheid vooraf kunnen bieden aan bedrijven en bestuursorganen over de beperkingen die gelden rondom een Natura 2000-gebied. Ook de minister had eerder reeds in een brief aan de Kamer aangegeven dat zonerings uitgewerkt zou kunnen worden in het beheersplan van het desbetreffende gebied, zodat het goed toegespitst kon worden "op de specifieke situatie van het gebied en de specifieke activiteiten in en rond dat gebied" (brief minister van LNV aan de Kamer; DN 2003/5003). Uiteindelijk werd in het wetsontwerp geen zonerings opgenomen.

3 Kwaliteit van de Natura 2000-gebieden

Voor de instandhouding van habitats en soorten in de Natura 2000-gebieden zoals voorgeschreven door de twee richtlijnen is goed beheer belangrijk. Ook stellen de soorten en habitats vaak eisen aan de abiotische kwaliteit van hun omgeving (abiotische randvoorwaarden).

Deels kunnen de negatieve effecten veroorzaakt door een niet optimale omgevingskwaliteit verminderd worden door beheersingrepen (zie o.a. de maatregelen gesubsidieerd vanuit het Overlevingsplan Bos en Natuur). 'Kwaliteit van gebied' wordt vaak als noemer gebruikt om de combinatie van goede abiotische randvoorwaarden en adequaat beheer aan te geven.

In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan zaken die spelen rond de het beheer van de gebieden en rond de abiotische randvoorwaarden. De huidige beheerders en eigenaars van de Natura 2000-gebieden, het noodzakelijk beheer van de gebieden en de financieringsmechanisme voor dit beheer worden beschreven in paragraaf 3.1.

De abiotische randvoorwaarden van het gebied worden enerzijds bepaald door het grondgebruik in de buurt van het gebied maar soms ook door grondgebruik op veel grotere afstand. Het grondgebruik rondom de Natura 2000-gebieden wordt beschreven in paragraaf 3.2. In paragraaf 3.3 wordt de huidige grondwaterkwaliteit van de Natura 2000-gebieden beschreven. In de Natuurbalans 2003 is reeds de huidige depositie op de Natura 2000-gebieden beschreven.

Omdat vraagstukken rondom water in Natura 2000-gebieden samenhangen met de Europese Kaderrichtlijn en het Nederlandse waterbeleid is in paragraaf 3.4 kort de relatie met het waterbeleid beschreven. Om de complexiteit van het probleem te illustreren met name m.b.t. de invloed op lange afstand is een case studie voor de Eem opgenomen in paragraaf 3.4.

3.1 Beheer van Natura 2000-gebieden

Eigenaren en beheerders van Natura 2000-gebieden

De eigenaars en/of beheerders van de terreinen spelen een belangrijke rol bij het beheer van de Natura 2000-gebieden. Op basis van de eigendom- en beheersbestanden van diverse organisaties is geanalyseerd wie momenteel de eigenaren en/of beheerders zijn van de Natura 2000-gebieden (tabel 3: lijst van eigenaren en beheerders, bijlage 1 factsheet).

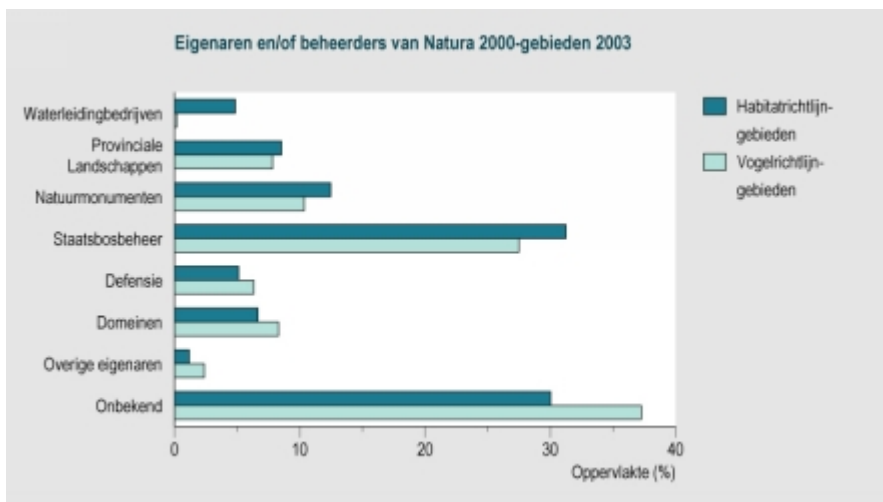
Omdat het grootste deel van de gebieden gevormd wordt door de grote wateren (Noordzee, Waddenzee, rivieren, IJsselmeer en Randmeren en Delta) is deze berekening uitgevoerd per gebied en zijn in figuur 9 de Natura 2000-gebieden met een hoog aandeel water niet opgenomen⁵ (bijlage 1: factsheet).

⁵ Alde Feanen, Botshol, Deelen, Grevelingen, Haringvliet, Krammer-Volkerrak, Noordzeekustzone, Oosterschelde, Voordelta, Rottige Meenthe & Brandemeer, Wieden, Groote Wielen, Veluwemeer & Wolderwijd, Oostelijke vechtplassen, Oudegaasterbekken Fluessen e.o, Zwarte Meer, Naardermeer Waddenzee, Zwanewater, eemmeer, Gooimeer, Lepelaarplassen, Markiezaatsmeer, Oosterschelde, Oostvaardersplassen, Lauwersmeer, leekstermeergebied, Sneekermeer e.o., Waddeneilanden, Noordzeekustzone, Breebaart, Witte en Zwarte Brekken, Zuidlaardermeergebied, Drontermeer, Eilandspolder, Ijmeer, IJsselmeer, Ilperveld, Ketelmeer en Vossemeer, Markermeer.

Alle Rijkswateren (zee, delta, rivieren en kanalen) zijn in eigendom van de Dienst der Domeinen en in beheer bij Rijkswaterstaat. Het betreft ongeveer 65% van de Habitatrichtlijngebieden en rond 75% van de Vogelrichtlijngebieden. Veel van de meren zijn in beheer bij de Waterschappen.

Tabel 3 Organisaties waarvan de eigendom- en beheersinformatie gebruikt is voor de analyse

Eigenaren/ beheerders
Eigendommen aan van Staatsbosbeheer, Ministerie van Financiën (Domeinen), Rijkswaterstaat, Bureau Beheer Landbouwgronden, Ministerie van Defensie (bestand van de Raad van Vastgoed)
12 provinciale landschappen (Overijssels Landschap, Noord-Hollands Landschap, Flevolandschap, Zuid-Hollands Landschap, Zeeuws Landschap, Gelders landschap, Drents Landschap, Fryske Gea, Gronings Landschap, Brabants Landschap, Utrechts Landschap, Limburg Landschap)
SBB
Natuurmonumenten
Waterleidingsmaatschappijen (PWN, Delta, WML (Limburg), Waterleidingsmaatschappij de Biesbosch , Brabant Water, Duinwaterbedrijf Zuid-Holland, Gemeente Amsterdam/ Amsterdamse Waterleidingduinen, Hydron, Nuon , Tilburgse waterleidingsmaatschappij , Water bedrijf Gelderland, Waterbedrijf Groningen, Delta, Vitens, Waterbedrijf Drenthe, WMO)
Gois Natuurreservaat

Figuur 9. Eigenaren en/of beheerders van Natura 200-gebieden in 2003

Circa 45% van de gebieden op het land is eigendom of onder beheer van de overheid (Staatsbosbeheer, Domeinen, Rijkswaterstaat en Defensie) en ongeveer 20 % van de gebieden is eigendom of onder beheer van de Provinciale Landschappen en Natuurmonumenten (zie figuur 9). Particulieren en boeren spelen momenteel een beperkte rol bij het beheer van Natura 2000-gebieden.

Enkele kanttekeningen bij de betrouwbaarheid van de analyse

Een van de problemen bij deze analyse is dat een aantal terreinen dubbel geclaimd worden omdat de gegevens afkomstig zijn uit diverse bronnen. Deze dubbele claims worden veroorzaakt door:

- Onnauwkeurigheden bij het digitaliseren. Het betreft hier veelal kleine lijnvormige stroken die dubbel geclaimd worden omdat de grenzen van twee aan elkaar grenzende beheerders niet precies aansluiten. Bijna alle organisaties hebben de gebieden gedigitaliseerd op basis van topografische kaarten en niet aan de hand van de kadastrale perceelsgrenzen
- Een aantal bestanden geven de eigendomssituatie aan terwijl andere de beheerssituatie aangeven. Indien een terrein dus in eigendom van een organisatie is maar in beheer van een ander dan wordt dit gebied dubbel geteld. In de analyse zijn de gebieden waar dubbele claims lagen toegerekend aan een beheerder/ eigenaarscategorie (zie factsheet).

Noodzakelijk beheer

In de Habitatrictlijn is vastgelegd dat specifieke maatregelen, noodzakelijk voor de instandhouding van de habitattypen of de soorten dienen te worden uitgevoerd door de lidstaat (artikel 6.2). Voor Nederland is het dus belangrijk om zicht te hebben op de beheersinspanning die nodig is om de in Nederland aangewezen habitattypen in stand te houden.

Ook voor soorten kan gericht beheer noodzakelijk zijn. In dit onderzoek wordt hier geen aandacht aan besteed.

Een analyse van de mate waarin de habitattypen afhankelijk zijn van reguliere beheersmaatregelen (maaïen en/of beweiden) leert dat een aanzienlijk deel van de habitattypen en van de aangemelde oppervlakte voor een duurzame instandhouding niet zonder dergelijk menselijk ingrijpen kan. Van de 51 habitattypen zijn er 18 geheel of gedeeltelijk afhankelijk van maaïen dan wel beweiding (figuur 10, bijlage 3). Indien de mariene habitattypen buiten beschouwing worden gelaten, is ruim 17 % van de aangemelde oppervlakte aan habitattypen afhankelijk van beweiding en 4 % afhankelijk van maaïen en afvoeren.

Overigens geldt ook voor diverse andere habitattypen dat ze voor hun voortbestaan afhankelijk zijn van menselijke beheer. Het betreft het ingrepen van meer incidentele aard zoals hakken (bossen), plaggen (heide) en schonen (vennen). Ook is een deel van de habitattypen afhankelijk van natuurlijke begrazing, bijvoorbeeld door konijnen (duingraslanden) of ganzen (kweldergraslanden).

De oppervlakte is gebaseerd op de gegevens opgenomen in de Natura 2000 database. In deze database is per gebied aangegeven wat de aangemelde oppervlakte per habitatype is (in percentages oppervlak van het gebied).

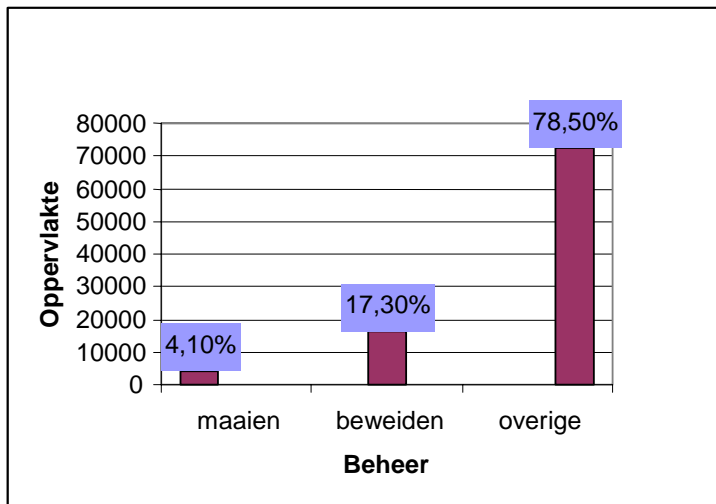
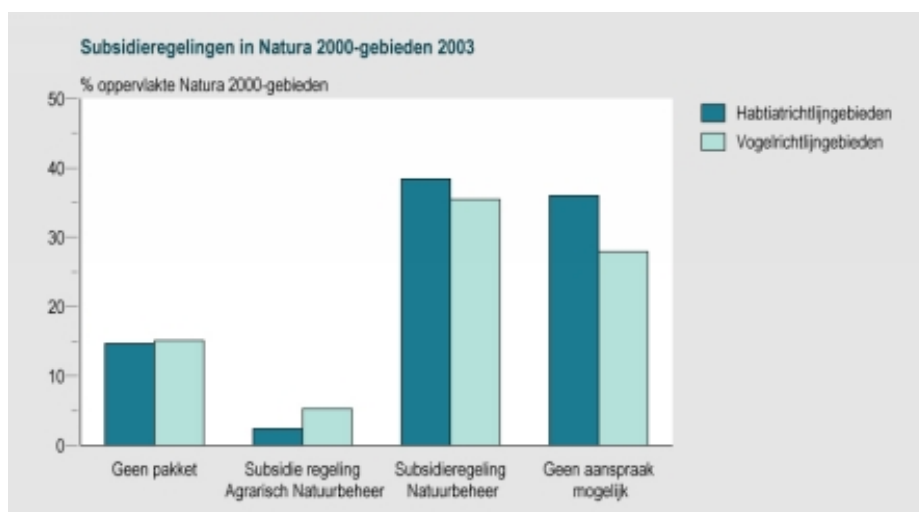

Fig 10. Aangemeld oppervlakte habitattypen dat door regulier beheer instandgehouden wordt

Subsidiereregelingen in Natura 2000-gebieden

Op dit moment zijn de 'Subsidiereregeling Agrarisch Natuurbeheer' en de 'Subsidiereregeling Natuurbeheer' de twee instrumenten van de rijksoverheid om het beheer van natuurgebieden en waardevolle agrarische landschappen te subsidiëren. Voor de Natuurbalans is een analyse uitgevoerd naar het aandeel Natura 2000-gebied dat op dit moment al valt onder deze subsidiereregelingen.

De analyse laat zien dat ongeveer 45% van de oppervlakte Natura 2000-gebied onder deze regelingen valt, waarvan slechts een zeer klein aandeel onder de SAN-regeling (Vogelrichtlijngebieden 5 %, Habitatrichtlijngebieden 2 %). Ongeveer 40 % van de Habitatrichtlijngebieden en 30% van de Vogelrichtlijngebieden zijn in handen van eigenaren die niet in aanmerking komen voor de subsidiereregelingen. Het kan dan gaan om Staatsbosbeheer, de waterleidingbedrijven en Defensie. Op ongeveer 15% van de terreinen is geen beheerspakket afgesloten. Gezien de huidige deelname aan de subsidiereregelingen in Natura 2000-gebieden bieden de subsidiereregelingen als financieringsmechanisme voor niet-overheidsinstanties momenteel een goede basis voor het beheer van de gebieden (figuur 11). Een vraag daarbij is wel of de huidige pakketten voldoende zijn afgestemd op de eisen van de soorten en habitats waarvoor de specifieke gebieden zijn aangewezen.

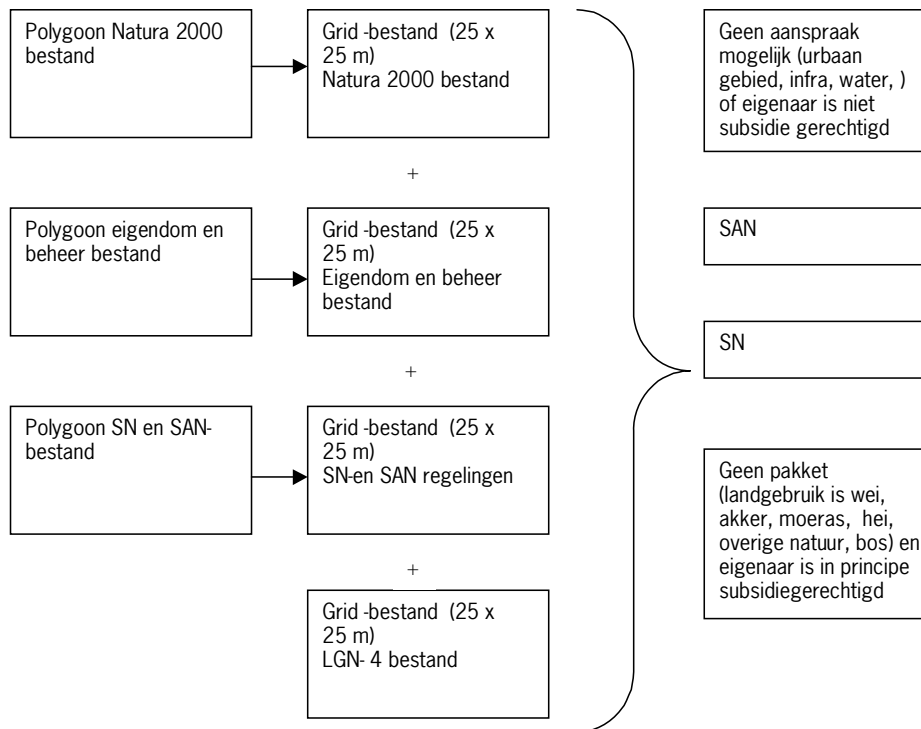

Figuur 11. Subsidiereregelingen in Natura 2000-gebieden

Methode gebruikt voor het bepalen van het aandeel Natura 2000 gebied dat valt onder de subsidieregeling SAN of SN.

Omdat niet alle terreinen en ook niet alle eigenaren in aanmerking komen voor deze regeling is de analyse in een aantal stappen uitgevoerd (zie ook figuur 12 met een toelichting van de uitgevoerde analyse):

- Allereerst is bepaald wat het huidige grondgebruik is in de Natura 2000-gebieden. In de Natura 2000-gebieden liggen namelijk woonerven, wegen en andere terreinen die misschien niet in aanmerking komen voor een subsidieregeling. Het bepalen van het huidige grondgebruik is gebaseerd op het LGN-4 bestand (zie ook 3.2). De 39 klassen van het LGN-4 bestand zijn ingedeeld in 9 hoofdcategorieën landgebruik (wei, akker, moeras, hei, overige natuur, bos, urbaan gebied, infrastructuur en water).
- Omdat het LGN-4 bestand een grid bestand is, zijn de polygone Natura 2000-gebieden vergrid.
- Als tweede is gekeken wie de eigenaar/ beheerder van de gebieden is. Rijksoverheden als Staatsbosbeheer, Defensie maar ook de provinciale waterleidingsduinen komen niet in aanmerking voor de twee subsidie regelingen.

Figuur. 12. Schematisch overzicht data-analyse voor huidig grondgebruik Natura 2000-gebieden en de deelname in de regelingen SN en SAN (factsheet bijlage 1)

3.2 Omliggend grondgebruik

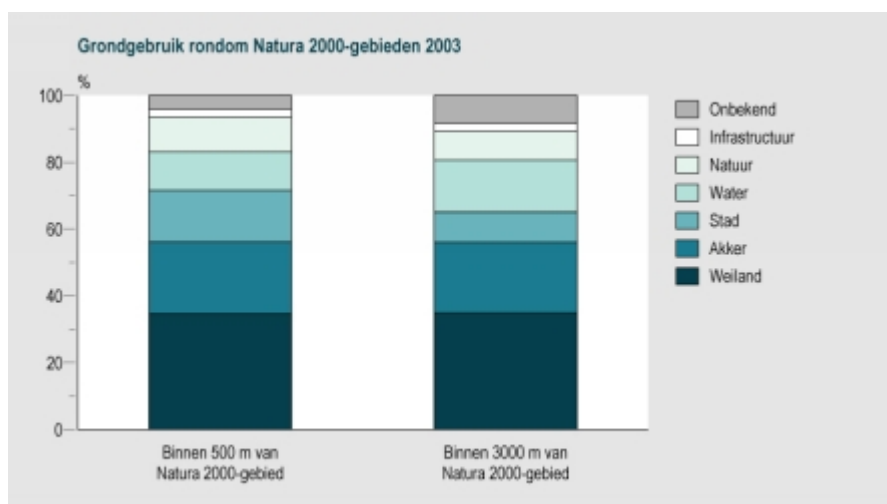
De Habitatrichtlijn is niet alleen gericht op activiteiten in het Natura 2000-gebied maar ook op activiteiten daarbuiten. Die kunnen namelijk gevolgen hebben in het gebied zelf omdat ze de

biotische of abiotische kwaliteit van het gebied beïnvloeden. Deze mogelijke invloed wordt aangeduid met de term externe werking⁶.

Voor de mogelijke externe werking is het belangrijk om te weten wat het grondgebruik rondom de gebieden is. Soms is het zo dat de te beschermen habitats en soorten meer in het centrum van het gebied zijn liggen, waardoor het gebied zelf al deels als buffer fungeert.

Er is geen vaste maat voorhanden om te bepalen waar activiteiten een effect kunnen hebben op Natura 2000-gebieden. In sommige gevallen kunnen activiteiten op grote afstand effect hebben. Hoewel de hier gepresenteerde analyse een indicatie geeft van de te verwachte kortereafstandseffecten kan de daadwerkelijke externe werking van de gebieden alleen per gebied bekeken worden. Daarom is bij de analyse gebruik gemaakt van vaste buffers met verschillend oppervlak. Op basis van het LGN-4 bestand is een analyse uitgevoerd naar het omliggend grondgebruik rondom de Natura 2000-gebieden. Rond de Natura 2000-gebieden zijn 6 buffers getrokken (0-100, 100-250, 250-500, 500-1000, 1000-1500, 1500-3000). Indien twee Natura 2000-gebieden of delen van Natura 2000-gebieden in elkaars invloedssfeer lagen is deze oppervlakte niet meegenomen in de analyse.

Uit deze analyse blijkt dat het grondgebruik in een straal van drie kilometer 500 meter rondom Natura 2000-gebieden blijkt voor 15% urbaan te zijn, voor 20% akkerbouw en voor 35% weiland; 8% is natuur (zie figuur 13). Opvallend is dat de grootte van de bufferzone weinig invloed heeft op de percentuele verdeling van het grondgebruik.

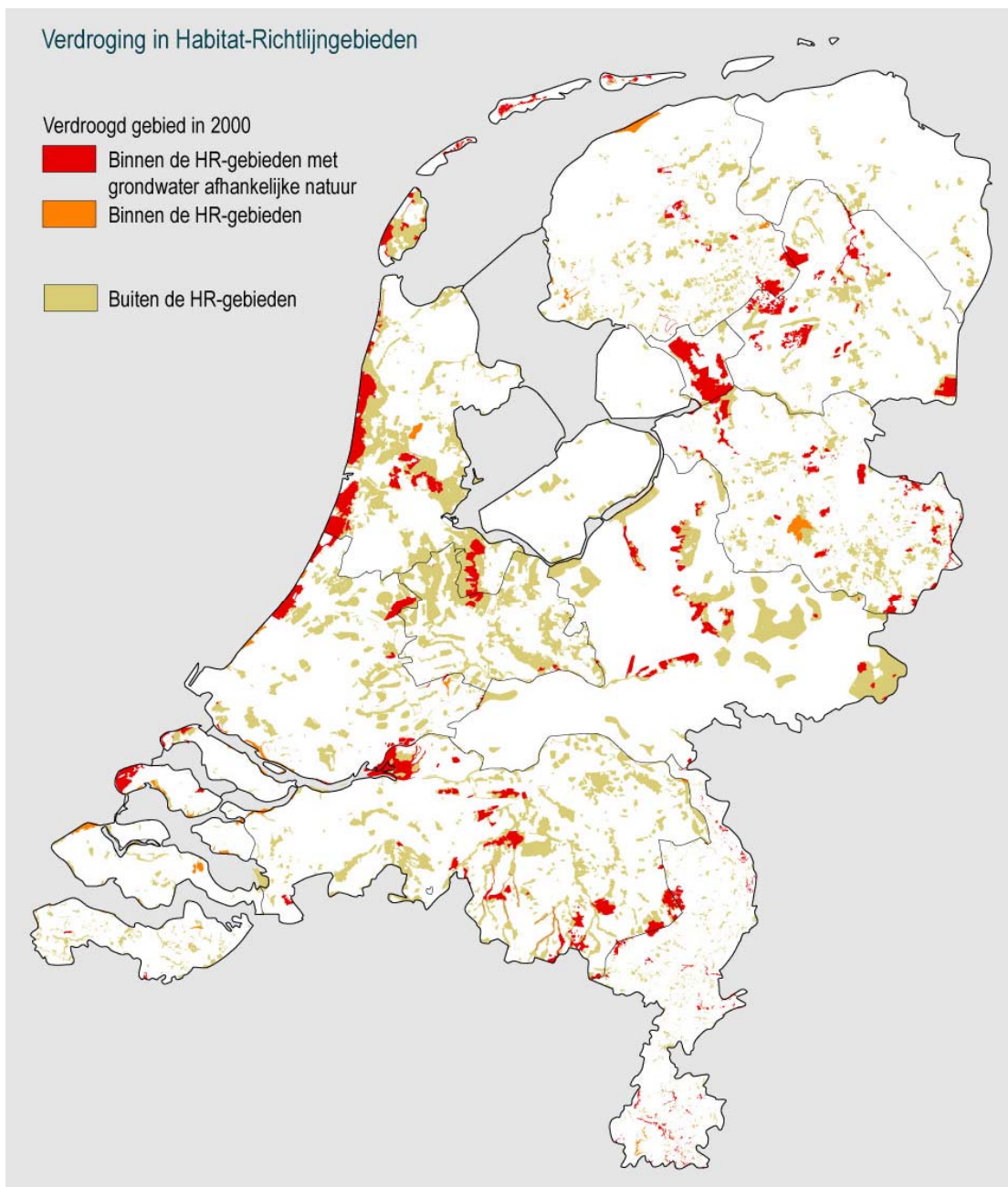

Figuur 13. Grondgebruik rondom Natura 2000-gebieden. De mariene gebieden en het IJsselmeer zijn in deze berekening niet meegenomen.

3.3 Grondwaterkwaliteit en –kwantiteit in Natura 2000-gebieden

Voor de Natuurbalans 2004 is een analyse uitgevoerd van de huidige grondwatersituatie in de Habitatrichtlijngebieden (zie figuur 14).

⁶ De term externe werking wordt tweeledig geïnterpreteerd, als zijnde de invloed van het gebied op de omgeving of de invloed van de omgeving op het gebied.

Figuur 14. Verdroogde gebieden binnen de terrestrische Habitatrichtlijngebieden

Uit de analyse blijkt dat in 60 tot 80% van de in totaal 141 Habitatrichtlijngebieden min of meer grondwaterafhankelijke natuur voorkomt en/of specifiek is aangewezen voor dit type natuur. De ruime marge heeft onder meer te maken met verschillen in inzicht over de toekenning van de status 'grondwaterafhankelijk'. Deze toekenning kan plaatsvinden op basis van de randvoorwaarden die te beschermen terrestrische habitattypen stellen aan de vochtcondities van de bodem. Anderzijds kan gekeken worden naar de kenmerken van het hydrologische systeem. Deze kan grondwater- of oppervlaktewater gestuurd zijn. Opgemerkt moet worden dat in sommige Habitatrichtlijngebieden grondwaterafhankelijke habitattypen maar op een beperkt aantal locaties voorkomen. In dergelijke gevallen is in ieder geval een

deel van het gebied grondwaterafhankelijk en kan het gehele gebied als verdrogingsgevoelig worden aangemerkt (bijlage 6).

De Habitatrichtlijngebieden met een slechte grondwatertoestand liggen voornamelijk in de duinen en in de zand- en keileemgebieden van Pleistoceen Nederland. De habitattypen die het meest worden bedreigd zijn blauwgraslanden, trilvenen en te herstellen hoogveen. In figuur 14 is per terrestrisch Habitatrichtlijngebied aangegeven of het gebied volgens de interprovinciale verdrogingskaart uit 2000 verdroogd is. Een aanzienlijk deel, ongeveer 25% van het verdroogde areaal natuur van totaal ca 500.000 ha, blijkt binnen Habitatrichtlijngebieden met grondwaterafhankelijke natuur te liggen. Opmerkelijk aan deze kaart is dat sommige Habitatrichtlijngebieden, waarin alleen grondwaterafhankelijke habitattypen beschermd zijn, toch op de interprovinciale kaart als verdroogd zijn aangemerkt. Dit geldt bijvoorbeeld voor de Sallandse Heuvelrug met als te beschermen habitattypen droge Europese heide. Dit maakt duidelijk dat verdroging volgens de typering van de provincies niet automatisch gerelateerd kan worden aan de beschermingsdoelstellingen uit de Habitatrichtlijn. Desondanks kunnen de nationale anti-verdrogingsdoelstelling (een reductie van het verdroogde areaal met 40% in 2010) nu wel vergeleken worden met een tweede (Europese) doelstelling: het oplossen van de verdroging binnen de Habitatrichtlijngebieden. Deze laatste doelstelling gaat echter aanmerkelijk minder ver. Zowel de oppervlakte (25% in plaats van 40%) als het tijdstip (2015 in plaats van 2010) is veranderd. Anders dan bij de nationale doelstelling gaat het hier echter wel om een resultaatverplichting. Beide doelstellingen zijn goed te combineren door de prioriteit van de verdrogingsbestrijding te leggen bij de Habitatrichtlijngebieden. Zeker gezien de huidige voortgang van de verdrogingsbestrijding en de toch wel sombere perspectieven blijft het een forse opgave om binnen 10 jaar 25% van het verdroogde areaal op te lossen. Als het lukt om het verdrogingsprobleem in die gebieden op te lossen, dan wordt tenminste aan de Europese doelstelling voldaan. Om aan de (getemporeerde) nationale doelstelling te voldoen zou voor de resterende 15% het accent gelegd kunnen worden op de grote kernen van de EHS en de gebieden die enkele jaren geleden zijn geselecteerd voor het Natuuroffensief (Van Hinsberg et al., 2001).

3.4 Relaties tussen waterdoelen in WB21, KRW en Natura 2000-gebieden

Vraagstukken rondom water in Natura 2000-gebieden hangen nauw samen met het Nederlandse waterbeleid en de Europese Kaderrichtlijn water. Een nieuwe aanpak in het waterbeleid om de klimaatveranderingen, zeespiegelrijzing en bodemdaling het hoofd te bieden heeft geleid tot het kabinetsstandpunt 'Anders omgaan met water, waterbeleid 21^e eeuw' (WB21), gericht op een duurzaam waterbeleid zonder afwenteling naar elders of de toekomst. In het Nationaal Bestuursakkoord Water (NBW), dat in de zomer van 2003 is ondertekend, zijn procesafspraken gemaakt hoe de nationale WB21- en de Europese Kaderrichtlijn Water doelen in samenhang zullen worden verwezenlijkt.

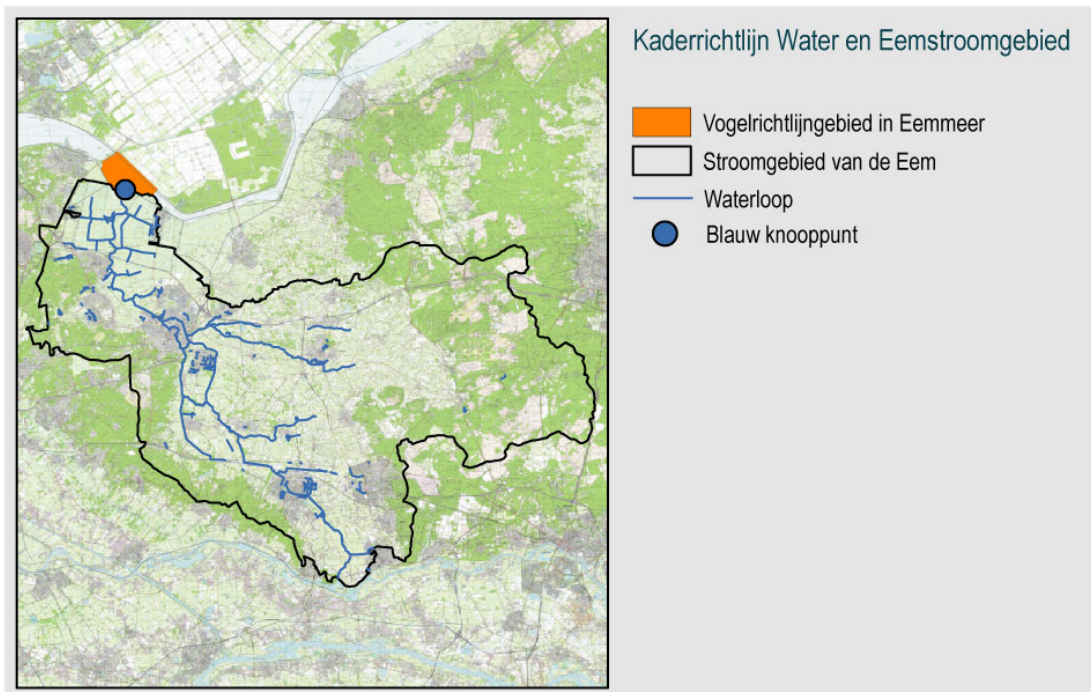
De kern van deze aanpak is water meer ruimte te geven en veiligheid en wateroverlast integraal aan te pakken in samenhang met watertekorten en ecologische doelen ten aanzien van waterkwantiteit, verdroging en ecologische waterkwaliteit. Ruimtelijke oplossingen in de vorm van vasthouden en bergen van water komen daardoor in plaats van de traditionele maatregelen zoals afvoeren en het verhogen van de dijken. Zowel voor het waterkwantiteits- als waterkwaliteitsbeheer is de stroomgebiedbenadering een belangrijk uitgangspunt voor het zoeken naar oplossingen.

Dat de keuze voor ruimtelijke oplossingen grote consequenties kan hebben voor het bodemgebruik, zeker in een dicht bevolkt land als Nederland, moge duidelijk zijn. Zie Aquarein, een recente studie van Alterra (Bolt et al., 2003).

In deze paragraaf is aan de hand van de deelstroomgebiedsvisie Gelderse Vallei, die een uitwerking vormt van WB21, geïllustreerd hoe mogelijke benedenstroomse waterkwaliteitseisen o.a. veroorzaakt door de aanwezigheid van Natura 2000-gebieden gevolgen kunnen hebben voor het bovenstroomse grondgebruik, in dit geval in het stroomgebied van de Eem (Kragt et al., 2004).

Blauwe knooppunten: case-studie voor het Eemmeer

Een blauw knooppunt is het punt waar het regionale water, in beheer bij een waterschap, overgaat in een hoofdwater in beheer bij Rijkswaterstaat. Dit hydrologisch concept is opgepakt om de afwenteling van milieuproblemen tussen stroomgebieden via water in beeld te brengen. In het Nationaal Bestuursakkoord Water is vastgelegd dat eind 2004 de blauwe knooppunten zullen zijn aangewezen. Voor 2007 kunnen de betrokken partijen afspraken maken over de hoeveelheid en kwaliteit van het afgevoerde of ingelaten water. Het punt waar de Eem (zie figuur 15) uitstroomt in het Eemmeer is zo'n (beoogd) blauw knooppunt, waarvoor eisen zijn geformuleerd in de deelstroomgebiedsvisie Gelderse Vallei (Waterschap Vallei & Eem, 2002a).

Figuur 15. Eemstroomgebied met blauw knooppunt Eemmonding en het Eemmeer. Het deel van het Eemmeer aangewezen als Vogelrichtlijngebied is in de figuur ingekleurd.

Het Eem- en Gooimeer zijn in gebruik als zwemwater en vormen een belangrijk ecologische schakel tussen het Utrechts Vechtplassengebied en het merengebied van Noordwest Overijssel en Friesland. Delen van de randmeren zijn aangewezen als Vogel- of Habitatrichtlijngebied. Deze gebieden kennen een beschermde status en uit dien hoofde gelden er instandhoudingseisen voor de betreffende soorten en habitats.

Voor de ecologische kwaliteit van het Eemmeer heeft Rijkswaterstaat in de deelstroomgebiedvisie Gelderse Vallei de streefwaarde van het uitstromende Eemwater gesteld op maximaal 0,1 mg/l totaal-fosfaat om hiermee de gewenste concentratie 0.06 mg/l P in het Eemmeer te kunnen bereiken (project BEZEM). Mogelijk wordt de streefwaarde binnenkort weer geëvalueerd, mede in het licht van doelstellingen in de vogel- en habitatrichtlijn en de KRW. De Eem vormt met 80% de belangrijkste aanvoer van water en nutriënten voor het Eemmeer. De huidige fosfaatconcentratie in de Eem is ca. 0.5 mg/l totaal-fosfaat (Vallei en Eem, 2002b). Met andere woorden, er is sprake van een afwentelingsprobleem in dit blauwe knooppunt.

Het Eemmeer is aangewezen als vogelrichtlijngebied. Dit is gedaan op basis van het voorkomen van de visdief als broedvogel en voor de niet-boedvogels: fuut, aalscholver, lepelaar, kleine zwaan, grauwe gans, smient, krakeend, tafeleend, kuifeend, nonnetje en meerkoet (Van Roomen et al., 2000), zie tabel 4. De visdief en de tafeleend voldoen aan de 1% bio-geografische norm.

In de Kader Richtlijn Water (KRW) gelden ecologische doelen. Voor de KRW is het belangrijk of het Eemmeer ingedeeld wordt in kunstmatig water, sterk veranderd water of in natuurlijk water, deze aanwijzing dient in 2007 gereed te zijn. De KRW is gericht op ecologische doelen. Voor natuurlijk water en voor de andere wateren zijn verschillende doelstellingen. Deze doelstellingen worden in 2009 vastgesteld.

Weliswaar is de ecologische doelstelling van de KRW nog niet bekend, maar de doelstelling van de KRW kan nooit lager uitvallen dan andere richtlijnen, dus de Vogelrichtlijn is minimaal bepalend voor de ecologische kwaliteit. In dit geval betekent dat een helder meer met zicht tot op de bodem noodzakelijk.

Het voorkomen van planten wordt vooral bepaald door de waterdiepte en de extinctie (het uitdoven van licht), daarnaast is het bodemtype en de effectieve strijklengte belangrijk (Van den Berg et al., 1999). Kranswieren komen voor bij lagere gehalten van nutriënten en kunnen in diep water voorkomen als de helderheid voldoende is. Voor beide planten en voor de waterplanten etende vogels is het doorzicht bepalend voor het voorkomen.

Tabel 4. De vogels waarvoor het Eemmeer is aangewezen als Vogelrichtlijngebied in de eerste kolommen. Het tweede deel van de tabel bevat het voedsel en de foerageerdiepte van de vogels. Tevens gebruiken sommige vogelsoorten de randmeren als rustgebied, zoals de smient en de grauwe gans (R. Noordhuis et al., 2000).

	Aanwijzing vogelrichtlijn		Voedsel & habitat					
	Populatie	% int popu.	Foerageer- diepte	Krans- wieren	Fontein- kruid	Draad- algen	Driehoeks- mosselen	Vis
Visdief	748	1.2						X
Fuut	590	0.4						X
Aalscholver	1347	0.7						X
Lepelaar	4	0.1						X
Kleine zwaan	31	0.2	66	X	X			
Grauwe gans	356	0.2						
Smient	10896	0.9	13		X	X		
Krakeend	50	0.2	20	X	X			
Slobeend	115	0.3	20	X	X	X		
Tafeleend	8396	2.4	170	X	X		X	
Kuifeend	5066	0.5	170				X	
Nonnetje	40	0.2						
Meerkoet	2549	0.2	65	X	X		X	

Bij meren komen twee situaties voor: een troebele situatie die gekenmerkt wordt door een dominantie van algen en brasem, het meer is troebel en de bodem krijgt geen licht. In de heldere situatie zijn er weinig waterplanten en het licht bereikt de bodem, waardoor veel waterplanten kunnen groeien. Snoek is in plaats van brasem de belangrijkste vissoort. Deze twee situaties zijn afhankelijk van de actuele nutriëntbelasting en historische situatie. Om een meer dat troebel is, weer blijvend helder te maken, is het nodig dat de belasting met nutriënten blijvend laag is.

Het Eemmeer is in tegenstelling tot het Veluwemeer en Wolderwijd nog steeds troebel. De totaal-P concentratie in de Eem bedraagt de laatste jaren circa 0,4 mg P/l en die in het Eemmeer ruim 0,2 mg/l. Dat laatste is nog te hoog om het meer te doen omslaan van een troebel meer met veel algen naar een helder meer. Het westelijk gelegen Gooimeer heeft door opname van voedingsstoffen in zowel het Eemmeer als het Gooimeer een beduidend lagere totaal-P concentratie (ca 0,1 mg/l), en staat wel op de rand van een omslag naar waterplanten dominantie.

Voor de terugkeer van kranswieren is het nodig dat de concentratie van fosfor is gedaald tot minimaal 0.1 mg P/l, afhankelijk van onder andere de visstand en de interne belasting uit het sediment.

Gevolgen voor het Eemstroomgebied

Met het instrument Waterplanner van het Milieu- en Natuurplanbureau is een aantal maatregelscenario's doorgerekend en is nagegaan wat de consequenties van de huidige streefwaarde van 0,1 mg/l P zijn voor het bodemgebruik in het Eemstroomgebied (tabel 5).

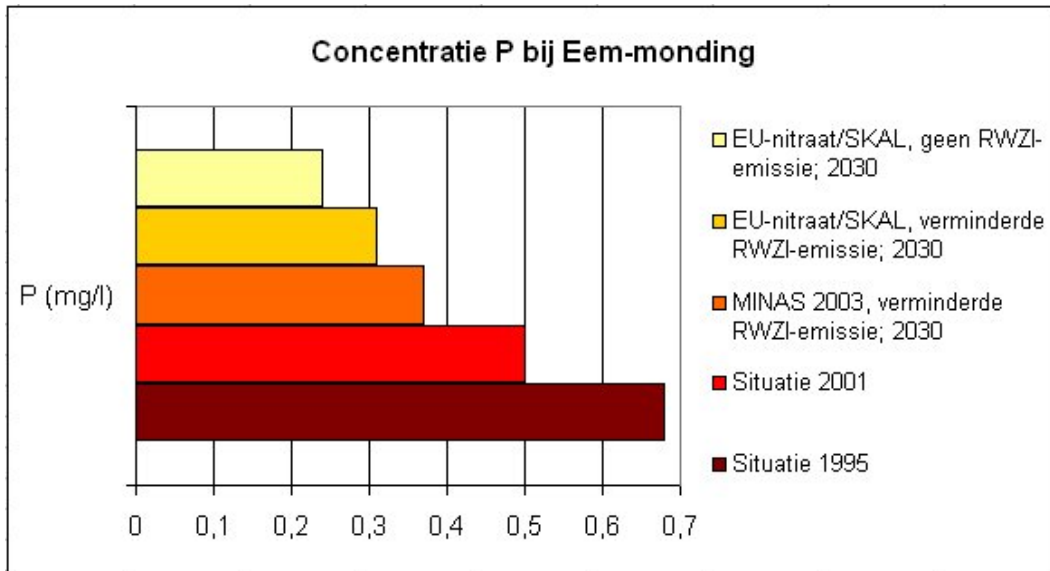
Tabel 5. Maatregelscenario's bestaand en voorgenomen beleid

Scenario	Maatregelen landbouwbemesting	Maatregelen RWZI's
A Huidig beleid	<i>Bemesting volgens MINAS 2003:</i> gebruik N: 330/450 kg/ha (droog/nat), gebruik P ₂ O ₅ : 110 kg/ha	<i>Verbeterd rendement volgens Waterbeheersplan Vallei & Eem 2004-2007:</i> N-verwijdering: 80% P-verwijdering: 85%
B EU-N / SKAL	<i>Bemesting volgens SKAL / EU-nitraatrichtlijn.</i> gebruik N: 170 kg/ha, gebruik P ₂ O ₅ : 70 kg/ha (d.w.z. de hoeveelheid fosfaat in dierlijke mest die 170 kg N levert)	<i>Verbeterd rendement volgens Waterbeheersplan Vallei & Eem 2004-2007:</i> N-verwijdering: 80% P-verwijdering: 85%
C EU-N/ SKAL, extra RWZI-maatregelen	<i>Bemesting volgens SKAL / EU-nitraatrichtlijn bij aanwending van alleen dierlijke mest.</i> gebruik N: 170 kg/ha, gebruik P ₂ O ₅ : 70 kg/ha (d.w.z. de hoeveelheid fosfaat in dierlijke mest die 170 kg N levert)	<i>Volledige verwijdering door RWZI's.</i> Rendement N- en P-verwijdering 100%

Om de fosfaatdoelstelling van 0,1 mg/l te halen, zijn vérgaande maatregelen nodig:

- Een toename van het zuiveringsrendement van de rioolwaterzuiveringsinstallaties's van 80% naar 100% (RWZI's stad)
- Een reductie in de fosfaatbelasting van het oppervlaktewater vanuit diffuse bronnen van 110.000 kg naar 35.000 kg P. Dit betekent dat de fosfaatverliezen op het landbouwareaal in dezelfde ordegrootte terug moeten (vrijwel naar volledige

evenwichtsbemesting) of dat het landbouwareaal met 50-75% verminderd zou moeten worden. In dit laatste geval zou op het resterende landbouwareaal bemesting volgens de Europese Nitraat- of biologische SKAL-richtlijn kunnen plaatsvinden (figuur 16 en tabel 5). Overigens zal nog decennia lang rekening gehouden moeten worden met de uitspoeling van de fosfaatvoorraad in de bodem, die sinds de zestiger jaren door de bemesting is opgebouwd.

Figuur 16. Resultaten van maatregelscenario's (zie tabel 5) ter verlaging van de fosfaat concentratie in het water bij de Eemmondning in relatie tot de gestelde streefwaarde van 0,1 mg/l P.

De ruimtelijke consequenties van afspraken in het blauwe knooppunt voor het bodemgebruik in het deelstroomgebied zijn dus aanzienlijk. Dit geldt eveneens voor de financiële consequenties. Twee extreme oplossingen geven de orde van grootte aan: voor een brongerichte maatregel in de vorm van aankoop van 50% van het landbouwareaal in de Gelderse Vallei worden de kosten geraamd op ca. € 600 miljoen (€ 35.000 per hectare). Een effectgerichte maatregel van een defosfateringsinstallatie aan de monding van de Eem zal in de orde van grootte van € 15-30 miljoen per jaar kosten, met een investering van € 100-200 miljoen. Wel is één en ander nog met onzekerheden omgeven. Onzeker is of bij volledige evenwichtsbemesting rendabele landbouw in de praktijk haalbaar is. Daarnaast schuilt er nog onzekerheid in de in de waterkwaliteitsdoelstelling van het Eemmeer.

4 Europese financiering voor Nederlandse Natuur

4.1 Europese geldstromen voor landschap en natuur in Nederland

Inleiding

Nederland ontvangt via drie stromen geld van de Europese Unie: het gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB), het structuurbeleid en het EU intern beleid. In totaal gaat het om bedragen die gemiddeld in de orde van ruim € 2 miljard liggen (bijlage 4). Verreweg het grootste deel hiervan, circa 60%, heeft betrekking op het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, waaronder begrepen de Tweede Pijler, het Plattelandsbeleid.

In alle drie de geldstromen zijn bijdragen voor natuur en landschap aan te wijzen, al zijn deze soms gemeten in euro's beperkt. Zo zijn er projecten voor natuur en landschap onder Interreg-III, het visserijprogramma⁷ (beide onderdeel van het structuurbeleid) en Life (onderdeel van het intern beleid). Ook binnen het 6^e Kaderprogramma voor (wetenschappelijk) onderzoek, wordt onderzoek verricht dat bijdraagt aan kennisvorming op het gebied van natuur en landschap.

De meest geconcentreerde bijdragen echter zijn die welke via het Plattelandsontwikkelingsprogramma (POP) lopen. De Europese POP-middelen voor Nederland bedroegen gemiddeld € 58,2 miljoen per jaar over de periode 2000-2003 (bron: Regiebureau POP, zie bijlage 5). Deze worden door de EU gefinancierd uit het Europees Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw (EOGFL, afdeling Garantie) in het kader van de Tweede Pijler van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Tweederde hiervan kan toegerekend worden aan maatregelen die gericht zijn op natuur- en landschap (€ 39,8 miljoen).

Hiermee levert de EU geldstroom die via het POP loopt een bijdrage aan de financiering voor natuur- en landschapsbeleid die circa 9,5% bedraagt van de eigen Nederlandse middelen zoals die via de LNV-begroting lopen (exclusief apparaatskosten).

Het POP bestaat uit rijksregelingen en provinciale programma's. De Nederlandse overheidsuitgaven voor natuur en landschapmaatregelen onder POP hadden in de periode 2000-2003 voor gemiddeld 22% betrekking op de provinciale programma's (bijlage 5). Dit laatste hoeft overigens niet te betekenen, dat de financiering daarvan uitsluitend voor rekening van provincies komt; ook bijvoorbeeld waterschappen en gemeenten kunnen bijdragen.

⁷ Over de mate waarin vlootsaneringsmaatregelen in de visserij beschouwd moeten of kunnen worden als natuurgerichte maatregelen is discussie mogelijk.

De uitgaven voor het POP worden onderscheiden naar 7 thema's en daarbinnen naar een 17-tal maatregelen, die onder een of meer doelen zijn ondergebracht. In tabel 6 is de oorspronkelijke financiële tabel weergegeven, waarop naderhand (geringe) wijzigingen hebben plaatsgevonden.

Tabel 6 De oorspronkelijke POP-tabel (2000)

Maatregel	Thema (miljoen euro)							totaal
	duurzame landbouw	natuur en landschap	water-beheer	diversificatie	recreatie en toerisme	leefbaarheid	andere acties	
a investeringen in de landbouw	10,05							10,05
c cursussen	4,37							4,37
e probleemgebieden	5,71							5,71
f milieumaatregelen in de landbouw	13,39	50,81						64,2
g verwerking en afzet landbouwproducten	2,22							2,22
h bebossing van landbouwgrond		4,41						4,41
i overige bosbouwmaatregelen	0,08	5,37						5,45
k herverkaveling	73,53	23,15						96,68
m afzet van kwaliteitsproducten landbouw	3,64							3,64
n dienstverlenende instanties basiszorg						4,58		4,58
o dorpsvernieuwing/landelijk erfgoed						17,27		17,27
p diversificatie bedrijvigheid in de landbouw				7,21				7,21
q waterbeheer in de landbouw			44,06					44,06
r ontwikkeling en verbetering infrastructuur landbouw	2,26					6,86		9,12
s bevordering toeristisch ambachtelijke activiteiten	0,49					17,08		17,57
t milieubehoud, land- en bosbouw en landschapsbeheer	6,27	61,7						67,97
evaluaties, vroegere acties, overgangsmaatregelen							52,49	52,49
totaal	122,01	145,44	44,06	7,21	17,08	28,71	52,49	417

Achter de maatregelen gaat een waaier van regelingen schuil. Hierdoor is aan de tabel zelf niet altijd af te lezen of het om uitgaven voor natuur en landschap gaat of om acties gericht op een ander doel. Daarom is voor de analyse gebruik gemaakt van gedetailleerde gegevens op het niveau van regelingen, die door het Regiebureau POP ter beschikking zijn gesteld.

Als relevante uitgaven voor natuur en landschap zijn voor Natuurbalans 2004 aangemerkt:

- alle uitgaven onder het doel "natuur en landschap";
- de uitgaven onder het doel "duurzame landbouw" die betrekking hebben op agrarisch natuurbeheer, bosaanleg, verwerving van natuurterreinen en inrichting van reservaten en natuurgebieden;

- de uitgaven onder waterbeheer die betrekking hebben op verdrogingsbestrijding, gebiedsgericht beleid, waterbeheersing in landinrichting, alsmede het provinciaal programma Q;
- de oude regeling verwerking en afzet bosbouwproducten.

In tabel 7 is een overzicht opgenomen van de POP-onderdelen die hier onder natuur en landschap zijn gerekend.

Tabel 7 De POP-maatregelen die hier tot natuur en landschap zijn gerekend.

Duurzame landbouw	
e probleemgebieden	
32	Regeling agrarisch natuurbeheer (SAN)
i overige bosbouwmaatregelen	
38c	Landinrichting; bosaanleg (vanaf 2001 onder letter h)
k herverkaveling	
36	Verwerving staat (SBB)
26	Regeling particuliere terreinbeherende organisaties, onderdeel verwerving (PNB)
t milieubehoud, land- en bosbouw en landschapsbeheer	
38c2	Landinrichting, inrichting reservaten en natuurgebieden
Natuur en landschap	
f. milieumaatregelen in de landbouw	
21 (oud)	Regeling Beheersovereenkomsten en Natuurontwikkeling, oude verpl. van voor 31.7.99 (RBON)
35-2	Stimuleringsregeling Gebiedsgericht Beleid, onderdeel milieubehoud (SGB)
32	Regeling agrarisch natuurbeheer (SAN)
h. bebossing van landbouwgrond	
23 (oud)	Stimulering bosuitbreiding op landbouwgronden (SBL)
32	Regeling Agrarisch natuurbeheer: onderdeel tijdelijk bos (SAN)
31	Regeling Natuurbeheer: blijvend bos (SN)
38c1-a	Landinrichting; bosaanleg landbouwgronden
i. overige bosbouwmaatregelen	
31	Regeling natuurbeheer (SN)
I	Provinciaal programma I
k. herverkaveling	
26	Regeling particuliere terreinbeherende organisaties, onderdeel verwerving (PNB)
t. milieubehoud, land- en bosbouw en landschapsbeheer	
31	Regeling natuurbeheer (SN)
35-2	Stimuleringsregeling Gebiedsgericht Beleid, onderdeel milieubehoud (SGB)
T	Provinciaal programma T
Waterbeheer	
q. waterbeheer in de landbouw	
35	Verdrogingsbestrijding GeBeVe
35-2	Stimuleringsregeling Gebiedsgericht Beleid, onderdeel waterbeheer (SGB)
38b	Landinrichting; waterbeheersing
Q	Provinciaal programma Q
Andere acties	
Overgangsmatregelen	
7 (oud)	Verwerking en afzet Bos (SMK VAB oud)

De mid-term evaluatie van het POP over de periode 2000-2002 laat zien dat er sprake is van een onderuitputting van het geld voor natuur en landschap (ECORYS-NEI, 2003). De onderbesteding is vooral het gevolg van de koppeling van EU-geld aan Nederlandse rijksregelingen. Als er niet genoeg vraag is naar deze regelingen, leidt dit automatisch tot een onderbesteding. Een grotere onderbesteding in de toekomst wordt verwacht omdat onderbesteding tot nu toe werd voorkomen door grondaankopen voor natuur. Voor de resterende programmaduur kan dit middel echter nog slechts beperkt worden aangewend, omdat het budget voor grondaankopen voor natuur bijna is uitgeput.

Met ingang van 2007 zullen de beschikbare middelen voor het plattelandsbeleid opnieuw over de lidstaten worden verdeeld. Over de omvang en de voorwaarden waaronder die middelen kunnen worden aangewend voor 'groene diensten' kan nu nog niet veel worden gezegd, zo stelt de Agenda voor een Vitaal Platteland (LNV, 2004).

4.2 Financiering voor Natura 2000-gebieden

Inleiding

In 1992 werd het LIFE fonds (L'Instrument Financier pour l'Environnement) geïntroduceerd als belangrijk financieel instrument voor het milieubeleid van de Europese Unie. Het fonds bestaat uit drie deelfonds: LIFE-Environment, LIFE-Nature en LIFE-Third countries. LIFE-Environment wordt ingezet voor pilot- en demonstratieprojecten die innoverend zijn op het gebied van ontwikkeling en planning van landgebruik, waterbeheer, afvalbeheer, reductie van schadelijke milieuïnvloeden bij productieprocessen en economische activiteiten. Het LIFE-Third countries fonds dient ter ondersteuning van het milieubeleid in de zgn. third countries: landen die grenzen aan de Middellandse en de Baltische zee (anders dan de accessielanden). LIFE-Nature is voor het Europese natuurbeleid het belangrijkste Europese fonds en zal hierna uitvoeriger besproken worden.

LIFE-Nature

Het LIFE-Nature fonds werd gestart als co-financieringsinstrument voor bescherming van habitattypen en soorten uit de Vogel- en Habitatrichtlijn, in het bijzonder ten behoeve van Natura 2000-gebieden. Activiteiten die in dat kader meegefinancierd kunnen worden zijn o.a. duurzame maatregelen voor natuurherstel en -behoud, verbetering van beheersmethoden, inrichtingsmaatregelen/natuurontwikkeling, grondaankoop, voorlichting en projectcoördinatie.

Onder het fonds vallen twee specifieke maatregelen: 'STARTER' en 'CO-OP'. 'Starter' is bedoeld voor hulp bij een projectaanvraag van LIFE-Nature wanneer die aanvraag meerdere landen betreft, of vanuit een accessieland gedaan wordt. De eerste en enige call tot nu toe voor 'STARTER' was op 27 april 2002. Deze maatregel wordt mogelijk beëindigd (mond.med. C. Weebers, MinLNV). De 'CO-OP'-maatregel is speciaal bedoeld voor kennisuitwisseling tussen LIFE-Nature projecten. Er zijn tot nu toe twee calls geweest (27 april 2002, 21 mei 2003).

Budgetten

LIFE-Nature co-financiert circa 50% van de totale projectbudgetten. Wanneer de projecten betrekking hebben op prioritaire habitattypen of soorten is co-financiering tot 75% mogelijk. Het overige deel moet uit andere bronnen komen.

Er zijn tot nu toe drie periodes van LIFE-financiering geweest, met een duur van 4-5 jaar:

LIFE I	1992 – 1995	totaal budget:	400 miljoen euro (ca. 180 miljoen voor LIFE-Nature)
LIFE II	1996 – 1999	totaal budget:	450 miljoen euro (ca. 205 miljoen voor LIFE-Nature)
LIFE III	2000 – 2004	totaal budget:	640 miljoen euro (waarvan 300 miljoen voor LIFE-Nature)

Fase III zal per 1 januari 2005 worden verlengd met twee jaar tot 1 januari 2007, als overgang naar een nieuwe financieringsstructuur voor Natura 2000-gebieden die dan moet ingaan. Het budget voor LIFE-Nature over die verlenging bedraagt ca. 145 miljoen euro. Dit budget is, naar verhouding, gelijk aan de fase 2000-2004 maar dit moet dan wel, door de accessie van 10 landen, over een groter aantal EU-landen verdeeld worden (25 ipv 15). In feite is dit dus een bezuiniging.

Projecten in Nederland

De eerste aanvraag voor co-financiering uit het LIFE-Nature fonds dateert van 1993, voor de eerste fase van een project van It Fryske Gea. Over de periode 1992-2002 zijn 8 LIFE-Nature projectaanvragen gehonoreerd. Indieners waren It Fryske Gea, Natuurmonumenten en het Noord-Hollands Landschap (zie tabel 8). Over deze periode heeft LIFE-Nature voor deze projecten 11,8 miljoen euro gefinancierd (2,5% van het budget dat in deze periode voor de EU-lidstaten beschikbaar was). Daarnaast waren er 3 grensoverschrijdende projecten waarvoor Nederlandse organisaties wel co-financiering hebben ontvangen, maar geen hoofdaanvrager waren (zie tabel 9). In 2003 werden geen LIFE-Nature aanvragen gehonoreerd, terwijl in 2004 vijf aanvragen werden gehonoreerd. Het 'CO-OP' fonds financiert voor de periode 2004-2006 een kennisdeling project van de Radboud Universiteit (Nijmegen) over Europese hoogvenen.

Praktijkervaringen met LIFE-Nature in Nederland

Om een indruk te krijgen van de ervaringen met het LIFE-Nature fonds binnen Nederland is een telefonisch interview gehouden met de coördinator van LIFE-Nature binnen het Ministerie LNV: mevr. ir. C. Weebers, en met een belangrijke Nederlandse projectaanvrager: dhr. ir. A. Stooker van de Vereniging Natuurmonumenten. De belangrijkste informatie uit deze interviews staat hieronder weergegeven.

Interview met C. Weebers (Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit)

Het Ministerie van LNV heeft een coördinerende en adviserende rol voor Nederlandse projectindieners die met LIFE-Nature hun projecten willen co-financieren. Het Ministerie stuurt de aanvragen, met een advies, vervolgens door naar een commissie in Brussel die uiteindelijk wel of niet de aanvraag toe kent. Het Ministerie heeft daarnaast ook een stimulerende rol wat tot uiting komt in de uitgave van een brochure, de organisatie van mini-symposia, en het bezoeken van potentiële aanvragers. Het LIFE-Nature budget dat per fase wordt toegekend wordt niet volgens een sleutel over de EU-landen verdeeld. Toekenning van co-financiering door 'Brussel' hangt af van in hoeverre aan de gevraagde criteria wordt voldaan. Het resterende deel van de projectfinanciering komt deels van de aanvrager zelf, daarnaast een enkele keer van het ministerie van LNV en tevens van onder andere waterschappen en gelden uit landinrichtingsprojecten.

Tabel 8 LIFE-projecten van Nederlandse indieners:

Project title	Year of Finance	Duration	Total budget (euro)	Life-Nature contribution	Submitting organisation
Restoration of biotope Botaurus stellaris, Anas penelope and Limosa limosa in the SPA IJperveld	2002	2002-2005	2.612.830	1.306.415	Noord-Hollands Landschap
Biotope improvement for Crex crex in the brook valley of SPA Drents-Friese Wold	2000	2000-2005	1.390.438	693.719	Natuurmonumenten
Peat bog restoration programme of the Korenburgerveen	2000	2001-2005	1.279.376	639.688	Natuurmonumenten
Restoration and demonstration project pSCI "De Wieden and De Weerribben"	1999	1999-2005	3.400.000	1.700.000	Natuurmonumenten
Restoration programma of the Fochteloërveen raised bog	1999	1999-2003	4.273.584	1.495.754	Natuurmonumenten
Restoration plan for the important bird area "Nieuwkoopse Plassen"	1998	1998-2004	1.791.007	895.503	Natuurmonumenten
Integral Restoration Plan Naardermeer	1996	1996-1999	1.867.458	933.729	Natuurmonumenten
Friesland Buitendijks – second phase	1995	1995-1996	4.030.000	2.015.000	It Fryske Gea
Kwelderplan Friesland Buitendijks, second phase	1994	1994-2000	3.240.000	1.620.000	
Friesland Buitendijks (first phase)	1993	1994-1995	1.000.000	500.000	

Tabel 9 LIFE-projecten van buitenlandse indieners (met rol voor Nederland):

Project title	Submitting country	Year of Finance	Duration	Total budget (euro)	Life-Nature contribution	Submitting organisation
Cross-border recovery and conservation of wet ecosystems	België	1999	1999-2003	3.972.383	993.096	St. Limburgs Landschap (Belgie)
Demonstration of the Preparation an Implementation of an Extensive Integrated Monitoring Program with the Wadden Sea Ecosystem as a Model (DemoWad)	Duitsland	1995	1995-1998	1.370.400	685.200	Common Wadden Sea Secretariat
Transboundary program for the protection of bats in Western Central Europe	Luxemburg	1995	1996-1998	1.291.600	645.800	Grenzüberschreitender Verein Fledermausschutz c/o Naturhistorisches Museum, Luxemburg

Deze tabel is samengesteld mbv het zoekprogramma door de database van Europese LIFE-projecten op <http://www.europa.eu.int/comm/environment/life/project/Projects/>

Co-financiering kan aangevraagd worden door overheden (dus bijv. ook waterschappen), terreinbeheerders, stichtingen e.d. (all "natural and legal" persons). In Nederland zijn de eerste 10 jaar de aanvragers met name de grote terreinbeherende organisaties geweest en geen Nederlandse overheden (zie tabel 8). De reden is dat in Nederland veel Natura 2000-gebieden in eigendom zijn van particuliere natuurbeschermingsorganisaties. Pas sinds de laatste jaren zijn ook provincies projectaanvragen gaan voorbereiden, evenals organisaties als het Staatsbosbeheer en de Dienst Landelijk Gebied. Het is geen beleid van het Ministerie van LNV om zelf projecten in te dienen, dat wordt overgelaten aan regionale overheden. Het Ministerie zet vooral het beleid op hoofdlijnen uit. Om voor co-financiering in aanmerking te komen moeten de gelden worden besteed aan o.a. verwerving en inrichting van Natura 2000-gebieden (voor het beheer van Natura 2000-gebieden kan geen aanvraag worden gedaan, tenzij het om pilots voor innovatieve beheersmethoden gaat). Wanneer het hierbij om gebieden gaat met prioritaire soorten en habitattypen (voor Nederland bijv. hoogveen) zijn de kansen op toekenning het grootst. Andere succesfactoren zijn projecten die grensoverschrijdend zijn, en die waarbij een breed palet van aanvragers bij betrokken is.

In het Nederlandse natuurbeleid zou een deel van het soortenbeleid van LNV door LIFE-Nature gefinancierd kunnen worden (de prioritaire soorten). Waarom dat niet gebeurd is Weebers niet bekend: dat ligt ergens anders binnen het ministerie. Verder past LIFE-Nature goed in het Nederlandse beleid omdat het gebruikt kan worden voor aankoop en kwaliteitsverbetering van Natura 2000-gebieden, en tevens ingezet kan worden bij het soortenbeleid van prioritaire soorten (zoals de Noordse woelmuis). In nieuwe projectaanvragen wordt dat dan ook gedaan.

De kansen om het succes van LIFE-Nature te vergroten liggen bij het indienen door een bredere groep van aanvragers, en bij meerdere participanten bij een aanvraag. Ook kleinere organisaties kunnen een beroep op LIFE-Nature doen, maar door de grote tijdsinvestering die met een aanvraag gemoeid is (1-3 maanden) is het voor deze kleine organisaties niet aantrekkelijk.

Interview met A. Stoker (Vereniging Natuurmonumenten)

De Vereniging Natuurmonumenten heeft over de periode 1992-2003 voor 6 projectaanvragen co-financiering van LIFE-Nature gekregen. De aanvragen hebben meestal betrekking op natuurherstel en –ontwikkeling van eigen terreinen. Met name terreinen met prioritaire habitattypen die hoog op de Europese lijst staan zijn daarvoor geschikt, zoals hoog- en laagveengebieden.

Natuurmonumenten financiert het resterende deel van de toegekende projecten met gelden uit overheids- en stimuleringsfondsen (bijv. Overlevingsplan Bos en Natuur (OBN), GeBeVe (Gebiedsgerichte Bestrijding Verdroging), ICES-gelden (Interdepartementale Commissie voor Economische Structuurversterking), gemeenten, provincies, hoogheemraad- en waterschappen). Natuurmonumenten heeft al veel gebruik gemaakt van de mogelijkheden die LIFE-Nature biedt. Ook zonder LIFE-Nature financiering zouden de ingediende projecten zijn uitgevoerd, alleen in een veel lager tempo, en op een kleinere schaal. De uitvoering zou daarbij wel ten koste gegaan zijn van andere activiteiten zoals OBN-projecten.

Het LIFE-Nature fonds is met name geschikt voor grondeigenaren. Provinciale Landschappen zouden volgens Stoker meer gebruik kunnen maken van het fonds. Volgens Stoker kan met LIFE-Nature een deel van het soortenbeleid gefinancierd worden, bijvoorbeeld voor de Grote vuurvlieder (prioritaire soort). Natuurmonumenten is wél betrokken bij een andere aanvraag ten behoeve van soortenbeleid.

De reden waarom kleinere organisaties nauwelijks LIFE-Nature financiering aanvragen is omdat met de aanvraag veel tijd en menskracht gemoeid is (1-3 maanden). Tevens vormt het aanvragen van een bankgarantie voor deze kleine organisaties een belemmering.

Literatuur

- Berg, M. van den, H. Coops; W. Joosse, J. van der Hout, 1999. "MACROMIJ": MACROfyten Model voor het IJsselmeergebied. Logistische modellering van de aan- en afwezigheid van waterplanten als functie van milieuvariabelen. Lelystad; 1999; RIZA werkdocument nr. 99.134X.
- Bolt, F.J.E. van der, R. van den Bosch, T. Brock, P. Hellegers, C. Kwakernaak, D. Leenders, O. Schoumans, P. Verdonschot, 2003. AQUAREIN; Gevolgen van de Europese Kaderrichtlijn Water voor landbouw, natuur, recreatie en visserij. Wageningen 2003, Alterra-rapport 835.
- ECORYS-NEI Regionale & Stedelijke Ontwikkeling 2003. Mid-term evaluatie van het Plattelandsontwikkelingsprogramma Nederland 2000-2006. ECORYS-NEI, Rotterdam.
- EEA, 2004. EEA Signals 2004. Office of the Official Publications of the European Communities. Luxembourg.
- European Commission, 2003. LIFE for Natura 2000: 10 years implementing the regulation. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- Europese Commissie, 2004. 2003 Environment policy review. Office of the Official Publications of the European Communities. Luxembourg.
- European Commission. Natura 2000 Newsletter, Issue 17, January 2004
- Janssen J.A.M. & J.H.J. Schamineé, 2004a. Europese natuur in Nederland- Soorten van de Habitatrictlijn. KNNV Uitgeverij, Utrecht
- Janssen J.A.M. & J.H.J. Schamineé, 2004b. Europese natuur in Nederland- Habitattypen. KNNV Uitgeverij, Utrecht
- Kragt, F.J., F.W. van Gaalen, G.P. Beugelink, 2004a. Afwenteling; centraal begrip in duurzaam waterbeheer. Evaluatie Deelstroomgebiedsviesies, deelrapport 2. RIVM rapport.
- LNV, 2000. Bijlage 1 selectiecriteria en methode van begrenzing. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Den Haag.
- LNV, 2003a. LIFE-Nature. Europese co-financiering voor Natuur. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Den Haag.
- LNV, 2003b. Verantwoordingsdocument - selectie methodiek voor aangemelde Habitat Richtlijngebieden. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselveiligheid. Den Haag.
- LNV, 2004. Agenda voor vitaal platteland. Visie. Inspelen op veranderingen. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselveiligheid. Den Haag.
- Melman Th. C.P., A.G.M. Schotman, S. Hunink, 2004. Evaluatie weidevogelbeleid. Planbureau rapporten 9. Natuurplanbureau, vestiging Wageningen. Wageningen.
- Natura 2000 Barometer, 2003. In: Natura 2000 Newsletter, Issue 17. European Commission, Brussel/Luxembourg.

Noordhuis, R., D.T. van der Molen, M. van den Berg, 2000 WAVOMIJ Voorspellingsmodel voor watervogels, rekenregels Veluwemeer, 2000. Lelystad: RIZA werkdocument 2000.093X.

Milieu en Natuurplanbureau, 2003. Natuurbalans 2003.

Tweede Kamer, 2003-2004. Dossier 27 813, Nr. 5

Van Hinsberg A. , G.P. Beugelink, I. Soenario, M.L.P van Esbroek, F. Lips, W.A.J. van Pul, G.J. van den Born, J.D. Kunst, M.J.H. Pastoors, 2001. Natuuroffensief; selectie van kansrijke gebieden. RIVM/NPB-rapport nr 408665001.

Van Roomen M.W.J., A. Boele, M. J.T. van der Weide, E. A.J. van Winden & d. Zoetebier, 2000. Belangrijke vogelgebieden in Nederland 1993-97. Actueel overzicht van Europese vogelwaarden in aangewezen en aan te wijzen speciale beschermingszones en andere belangrijke gebieden. SOVON Onderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Van Veen & Noteboom (in prep). De ecologische dimensie van de Nederlandse Habitatrichtlijnsoorten.

Waterschap Vallei en Eem, 2002a. Stroomgebiedvisie Gelderse Vallei, september 2002.

Waterschap Vallei en Eem, 2002b. Jaarverslag Oppervlaktewater 2001.

Website LIFE: <http://europa.eu.int/comm/environment/life/home.htm>, LIFE-Natuur, Aanvraagdossier 2004 (via website LIFE).

Informanten

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit, Mevr. C. Weebers

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit, Mevr. M. Pelk

Ministerie VROM, dhr. J. van Lidth de Jeude

Vereniging Natuurmonumenten, dhr. A. Stooker

It Fryske Gea, dhr. U. Hosper en H. de Vries

Bijlage 1 Factsheets van de figuren in de Natuurbalans 04- hoofdstuk 6

Indicator code	Nummer en titel figuur
0498N04g	6.1. Oppervlakte Natura 2000-gebieden per landschapstypen
0910N04g 0910n04h	6.3 Vogels in vogelrichtlijngebieden
0910N04l	6.4. Broedpopulaties in Vogelrichtlijngebieden 1990-2002
2265N04h	6.5. Biotopen van broedvogels in Vogelrichtlijngebieden 2003
0571n04g	6.6. Eigenaren en/of beheerders van Natura 2000-gebieden 2003
2264N04g	6.7. Beheersmaatregelen Habitatrichtlijngebieden 2003
2266n04g	6.8. Subsidiereregelingen in Natura 2000-gebieden 2003
2267n04g	6.9. Grondgebruik rondom Natura 2000-gebieden 2003
2268N04k	6.10. Verdroging Habitatrichtlijngebieden 2003
2178N04k geen factsheet- kaart zonder bewerking	6.11. Eemstroomgebied met blauw knooppunt Eemmonding en Vogelrichtlijngebied

P.M. Figuur 6.2 is reeds eerder gepubliceerd in de Natuurbalans 2003.

Factsheet NB04 – Indicator:

“Oppervlakte Natura 2000-gebieden per landschapstypen”

code: 0498N04g

A. Algemeen

Nr.	Vraag	Antwoord
A.1	Product	<i>Natuurbalans 2004</i>
A.2	Indicatortitel	<i>Oppervlakte Natura 2000-gebieden per landschapstypen</i>
A.3	Indicatorcode	<i>0498N04g</i>
A.4	Algemene beschrijving indicator	<i>Betreft een indicatie van het aandeel van het totale oppervlakte van de habitatrictlijngebieden dat is aangemeld in de verschillende landschappen in Nederland</i>
A.5	Auteur/Organisatie/Lab/Afdeling	<i>J.A.M. Janssen & J.H.J. Schaminée (Alterra, Centrum Ecosystemen)</i>
A.6	Datum	<i>07 mei 2004</i>

B. Berekening

Nr.	Vraag	Antwoord
B.1	Naam Uitvoerder/ respondent	<i>J.A.M. Janssen & J.H.J. Schaminée</i>
B.2	Beschrijving berekeningsstappen + modelnaam	<i>Berekend op basis van:</i> <i>(1) de oppervlakte-gegevens van habitatrictlijngebieden uit de Natura 2000-database (bron: EC-LNV), en</i> <i>(2) een toedeling van de verschillende gebieden aan landschappen conform de indeling in het concept van het boek 'Europese Natuur in Nederland – habitatrictlijngebieden' (te verschijnen in 2005)</i>
B.3	Aannames, keuzes in (model) toepassing	<i>De toedeling van de gebieden aan bepaalde landschappen betreft een expert-judgement.</i>
B.4	Betrouwbaarheid v/d uitkomst(en): marges, gevoeligheid en onzekerheid	<i>De oppervlaktegegevens van de habitatrictlijngebieden zijn zeer nauwkeurig (gebaseerd op GIS-bestanden).</i> <i>De gebieden zijn telkens toegedeeld aan één landschapstype, terwijl in werkelijkheid een gebied zich over meerdere landschappen kan uitstrekken. In dat laatste geval is gekozen voor toedeling aan dat landschap waarin zich de belangrijkste soorten en habitattypen bevinden waarvoor het gebied is geselecteerd voor het Natura 2000-netwerk.</i>
B.5	Literatuur verwijzingen	<i>Europese Natuur in Nederland - Gebieden (Janssen & Schaminée, in prep.)</i>

C. Bestandsinformatie

(Dit C blok meerdere keren invullen indien meerdere bestanden ten grondslag liggen aan indicator)

Nr.	Vraag	Antwoord
C.1	Naam databestand/ modeloutput	<i>Natura 2000-database</i>

Nr.	Vraag	Antwoord
C.2	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Eindbestand voor aanmelding van richtlijngebieden bij de Europese Commissie</i>
C.3	Bestuurlijke informatie	<i>Betreft de Natura 2000-gebieden</i>
C.4	Beschrijving inhoud	<i>Bevat informatie over de aangemelde Natura 2000-gebieden, zowel administratieve, ecologische, landschappelijke, als bestuurlijke informatie</i>
C.5	Ruimtelijke dekking	<i>Dekt Natura 2000-gebieden 100% af</i>
C.6	Ruimtelijke indeling	<i>Indeling per gebied</i>
C.7	Begindatum/ einddatum	<i>Versie 12-05-2003</i>
C.8	Eigenaar	<i>Ministerie van LNV</i>
C.9	Beheerder	<i>EC-LNV</i>
C.10	Naam meta-datasysteem	<i>n.v.t.</i>

D. Overige opmerkingen

(Geef hier relevante informatie die niet in de overige tabellen geplaatst kan worden)

Nr.	Vraag	Antwoord
D.1	Overige informatie	

Factsheet NB04 – Indicator:

“Vogels in vogelrichtlijngebieden”

code: 0910N04g & 0910n04h

A. Algemeen

Nr.	Vraag	Antwoord
A.1	Product	<i>Natuurbalans 2004</i>
A.2	Indicatorstitel	<i>Vogels in vogelrichtlijngebieden</i>
A.3	Indicatorcode	<i>0910N04g & 0910n04h</i>
A.4	Algemene beschrijving indicator	<i>De indicator geeft aan van hoe de trend in voorkomen is van vogels (broed- en trekkende watervogels) waarvoor Vogelrichtlijngebieden zijn aangewezen</i>
A.5	Auteur / Organisatie / Lab / Afdeling	<i>Ruud Foppen (SOVON)</i>
A.6	Datum	<i>19 juli 2004</i>

B Berekening

Nr.	Vraag	Antwoord
B.1	Naam Uitvoerder/ respondent	<i>Ruud Foppen</i>
B.2	Beschrijving berekeningsstappen + modelnaam	<p><i>De figuur is gebaseerd op de SOVON gegevens verzameld in het kader van het NEM. Op basis hiervan berekent SOVON samen met CBS trends. De figuur is gebaseerd op de trendgegevens van de volgende broedvogelsoorten:</i></p> <p><i>Blauwborst, Blauwe Kiekendief, Bontbekplevier, Boomleeuwerik, Bruine Kiekendief, Dodaars, Draaihals, Duinpieper, Dwergstern, Eider, Geoorde Fuut, Grauwe Kiekendief, Grauwe Klauwier, Grote Karekiet, Grote Stern, Grote Zilverreiger, Ijsvogel, Kempfaan, Kleine Mantelmeeuw, Kluut, Korhoen, Kwartelkoning, Lepelaar, Nachtzwaluw, Noordse Stern, Oeverzwaluw, Paapje, Porseleinhoen, Purperreiger, Rietzanger, Roerdomp, Roodborsttapuit, Snor, Strandplevier, Tapuit, Velduil, Visdief, Watersnip, Wespandief, Woudaap, Zwarte Specht, Zwarte Stern, Zwartkopmeeuw</i></p> <p><i>En de volgende trekkende watervogels: Smient, Zilverplevier, Kluut, Kievit, Wilde Eend</i></p> <p><i>Rosse Grutto, Kuifeend, Tureluur, Bontbekplevier, Grutto, Eider, Meerkoet Zwarte Ruiter, Steenloper, Slobeend, Krakeend, Bonte Strandloper Bergeend, Aalscholver, Wintertaling, Drieteenstrandloper, Goudplevier Pijlstaart, Nonnetje, Scholekster, Kanoet, Topper, Tafeleend, Fuut</i></p> <p><i>De methodiek gehanteerd door SOVON voor de vogeltellingen wordt beschreven in de jaarlijkse rapportages van broedvogels en watervogels (zie literatuurreferenties)</i></p>
B.3	Aannames, keuzes in (model) toepassing	<i>n.v.t.</i>

Nr.	Vraag	Antwoord
B.4	Betrouwbaarheid v/d uitkomst(en): marges, gevoeligheid en onzekerheid	<i>De trends worden in gedeeld in toename, stabiel, fluctuerend en afname. Of de trend statistisch significant is wordt bepaald door CBS. Er is enige onduidelijkheid over de soortenlijst waarvoor gebieden zijn aangewezen- hierdoor kunnen er verschillen optreden tussen de soortenlijsten gehanteerd in de verschillende jaren. In 2005 zal gekeken worden of er een lijst opgesteld kan worden die door SOVON/LNV en EC-LNV gehanteerd kan worden.</i>
B.5	Literatuur verwijzingen	<i>Van Dijk, A.-J., M. van der Weide, S. Deuzeman, L. Dijkse, D. Zoetebier & C. Plate. 2002. Kolonievogels en zeldzame broedvogels in Nederland in 2000 en 2001. SOVON-Monitoringrapport 2002/03. SOVON, Beek-Ubbergen.</i> <i>Van Dijk, A.-J., F. Hustings, D. Zoetebier & C. Plate 2003. Broedvogel Monitoring Project - jaarverslag 2000-2001. SOVON-Monitoringrapport 2003/01. SOVON, Beek-Ubbergen</i> <i>Van Roomen, M.W.J., E.A.J. van Winden, K. Koffijberg, R. Kleefstra, G. Ottens, B. Voslamber & SOVON Ganzen- en zwanenwerkgroep 2003. Watervogels in Nederland in 2001/2002. SOVON-Monitoringrapport 2004/01, RIZA-rapport BM04/01, SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.</i>

C. Bestandsinformatie

(Dit C blok meerdere keren invullen indien meerdere bestanden ten grondslag liggen aan indicator)

Nr.	Vraag	Antwoord
C.1	Naam databestand/ modeloutput	<i>N.v.t</i>
C.2	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>N.v.t.</i>
C.3	Bestuurlijke informatie	<i>N.v.t.</i>
C.4	Beschrijving inhoud	<i>N.v.t.</i>
C.5	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.6	Ruimtelijke indeling	<i>N.v.t.</i>
C.7	Begindatum/ einddatum	<i>1992-2002</i>
C.8	Eigenaar	<i>SOVON/CBS</i>
C.9	Beheerder	<i>SOVON</i>
C.10	Naam meta-datasysteem	<i>N.v.t.</i>

D Overige opmerkingen

(Geef hier relevante informatie die niet in de overige tabellen geplaatst kan worden)

Nr.	Vraag	Antwoord
D.1	Overige informatie	

Factsheet NB04 – Indicator:

“Broedpopulaties in Vogelrichtlijngebieden 1990-2002”

code: 0910N04I

A. Algemeen

Nr.	Vraag	Antwoord
A.1	Product	<i>Natuurbalans 2004</i>
A.2	Indicatortitel	<i>Broedpopulaties in Vogelrichtlijngebieden 1990-2002</i>
A.3	Indicatorcode	<i>0910N04I</i>
A.4	Algemene beschrijving indicator	<i>De indicator geeft aan van welke deel van de Nederlandse populatie van broedvogels waar VR-gebieden voor zijn aangewezen broed in de VR-gebieden</i>
A.5	Auteur/Organisatie/Lab/Afdeling	<i>Ruud Foppen, SOVON</i>
A.6	Datum	<i>19 juli 2004</i>

B. Berekening

Nr.	Vraag	Antwoord
B.1	Naam Uitvoerder/ respondent	<i>Ruud Foppen</i>
B.2	Beschrijving berekeningsstappen + modelnaam	<i>Op basis van informatie over de gebieden afkomstig van het NEM-broedvogelmeetnet en op basis van de populatieschattingen in de broedvogelatlas is % berekend van 16 soorten dat voorkomt in de gebieden. De soorten zijn gekozen op basis van het feit dat meer dan 25 % van de Atlantische populatie in Nederland broed</i>
B.3	Aannames, keuzes in (model) toepassing	<i>Er is gekozen voor de aantalsschattingen uit de periode 1998-2000 (=atlasperiode)</i>
B.4	Betrouwbaarheid v/d uitkomst(en): marges, gevoeligheid en onzekerheid	<i>% is geschat en weergegeven in klassen</i>
B.5	Literatuur verwijzingen	<i>Van Dijk, A.-J., F. Hustings, D. Zoetebier & C. Plate 2003. Broedvogel Monitoring Project - jaarverslag 2000-2001. SOVON-Monitoringrapport 2003/01. SOVON, Beek-Ubbergen</i> <i>Van Dijk, A.-J., M. van der Weide, S. Deuzeman, L. Dijkse, D. Zoetebier & C. Plate. 2002. Kolonievogels en zeldzame broedvogels in Nederland in 2000 en 2001. SOVON-Monitoringrapport 2002/03. SOVON, Beek-Ubbergen.</i> <i>SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels 1998-2000. Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate survey-Nederland, Leiden.</i>

C. Bestandsinformatie

(Dit C blok meerdere keren invullen indien meerdere bestanden ten grondslag liggen aan indicator)

Nr.	Vraag	Antwoord
C.1	Naam databestand/ modeloutput	<i>N.v.t.</i>
C.2	Basis-, tussen- of eindbestand?	
C.3	Bestuurlijke informatie	
C.4	Beschrijving inhoud	
C.5	Ruimtelijke dekking	
C.6	Ruimtelijke indeling	
C.7	Begindatum/ einddatum	
C.8	Eigenaar	
C.9	Beheerder	
C.10	Naam meta-datasysteem	

D. Overige opmerkingen

(Geef hier relevante informatie die niet in de overige tabellen geplaatst kan worden)

Nr.	Vraag	Antwoord
D.1	Overige informatie	

Factsheet NB04 – Indicator:

“Biotopen van broedvogels van de Vogelrichtlijn 2003”

code: 2265N04h

A. Algemeen

Nr.	Vraag	Antwoord
A.1	Product	<i>Natuurbalans 2004</i>
A.2	Indicatorstitel	<i>Biotopen van broedvogels van de Vogelrichtlijn 2003</i>
A.3	Indicatorcode	<i>2265N04h</i>
A.4	Algemene beschrijving indicator	<i>De indicator geeft aan wat de broedbiotopen van de broedvogels zijn waarvoor Vogelrichtlijngebieden zijn aangewezen</i>
A.5	Auteur / Organisatie / Lab / Afdeling	<i>Ruud Foppen (SOVON)</i>
A.6	Datum	<i>19 juli 2004</i>

B. Berekening

Nr.	Vraag	Antwoord
B.1	Naam Uitvoerder/ respondent	<i>Ruud Foppen</i>
B.2	Beschrijving berekeningsstappen + modelnaam	<i>De biotooptoekenningen zijn gebaseerd op informatie uit BioBase (op CD-rom die is gevoegd bij Natuurcompendium 2003). Hierop staat een Ornithologisch Basisregister weergegeven. Zie ook de beschrijvingen in AVIS (Sierdsema 1995).</i>
B.3	Aannames, keuzes in (model) toepassing	<i>n.v.t.</i>
B.4	Betrouwbaarheid v/d uitkomst(en): marges, gevoeligheid en onzekerheid	<i>n.v.t.</i>
B.5	Literatuur verwijzingen	<i>Sierdsema, H. 1995. Broedvogels en beheer. Het gebruik van broedvogelgegevens in het beheer van bos- en natuurterreinen. SBB-rapport 1995-1, SOVON-onderzoeksrapport 1995/04. SBB/SOVON, Driebergen/Beek-Ubbergen.</i>

C. Bestandsinformatie

(Dit C blok meerdere keren invullen indien meerdere bestanden ten grondslag liggen aan indicator)

Nr.	Vraag	Antwoord
C.1	Naam databestand/ modeloutput	<i>n.v.t.</i>
C.2	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>n.v.t.</i>
C.3	Bestuurlijke informatie	<i>n.v.t.</i>
C.4	Beschrijving inhoud	
C.5	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.6	Ruimtelijke indeling	<i>n.v.t.</i>
C.7	Begindatum/ einddatum	<i>n.v.t.</i>
C.8	Eigenaar	<i>SOVON</i>
C.9	Beheerder	<i>SOVON</i>
C.10	Naam meta-datasysteem	<i>n.v.t.</i>
C.11		

D. Overige opmerkingen

(Geef hier relevante informatie die niet in de overige tabellen geplaatst kan worden)

Nr.	Vraag	Antwoord
D.1	Overige informatie	

Factsheet NB04 – Indicator:

“Eigenaren en/of beheerders van N2000 gebieden”

code: 0571n04g

A. Algemeen

Nr.	Vraag	Antwoord
A.1	Product	<i>Natuurbalans 2004</i>
A.2	Indicator titel	<i>Oppervlakte Natura 2000-gebieden per landschapstypen</i>
A.3	Indicatorcode	<i>0498N04g</i>
A.4	Algemene beschrijving indicator	<i>De indicator geeft aan van welke eigenaars of beheerders de gebieden zijn die onder de Vogel en Habitatrichtlijn aangewezen of aangemeld zijn</i>
A.5	Auteur / Organisatie / Lab / Afdeling	<i>Irene Bouwma: GIS analyse Henk Meeuwsen/Centrum Landschap/Alterra</i>
A.6	Datum	<i>19 juli 2004</i>

B. Berekening

Nr.	Vraag	Antwoord
B.1	Naam Uitvoerder/ respondent	<i>Henk Meeuwsen</i>
B.2	Beschrijving berekeningsstappen + modelnaam	<p><i>Er zijn intersects uitgevoerd tussen de VHR-gebieden en de eigendomsbestanden. met behulp van het script prei.summarizeftab zijn de eindtabellen gemaakt. Het script berekent voor elke unieke combinatie van gebiedsnummer en eigenaar de oppervlakte en zet die in een matrix.</i></p> <p><i>In het bestand Nm-pl-sbb-mil-waterwin-goois-veluwe-union-tot.shp komen kolommen voor met 2 eigenaars. Deze dubbeltellingen zijn in de matrix zijn gebieden met 2 eigenaren of beheerders als aparte kolom vermeld. Deze zijn bij de somming in een aparte kolom opgenomen 'dubbele eigenaar'. In de figuur zijn deze niet opgenomen (1% dubbel eigendom V-gebieden, 2 % dubbel eigendom H gebieden).</i></p> <p><i>Aangezien we te maken hebben met twee eigendomsbestanden, is er ook nog een overlay uitgevoerd tussen beide bestanden, maar dan alleen voor die gebieden die binnen de VHR-gebieden vallen. Het resultaat van die overlay staat in de tabellen hab3_intersect_sum1c.dbf en vog3_intersect_sum1c.dbf. De overlap tussen de 2 databestanden is per gebied bekend, en vermeld in aparte kolom per categorie eigenaar. De overlap is vervolgens afgetrokken van de kolom die de oppervlakte van de desbetreffende categorie in het bestand Eigendom_totjuli.shp aangeeft.</i></p>
B.3	Aannames, keuzes in (model) toepassing	
B.4	Betrouwbaarheid v/d uitkomst(en): marges, gevoeligheid en onzekerheid	<p><i>Door digitaliseeronnauwkeurigheden passen de verschillende bestanden niet precies op elkaar. Door het gebruik van Top10-informatie als basis valt dit tegenwoordig erg mee. Op verschillende plaatsen is dit gecontroleerd. Aangezien we met grote gebieden werken mag de fout (die zich alleen aan de randen voordoet) verwaarloosbaar verondersteld worden.</i></p>
B.5	Literatuur verwijzingen	

C. Bestandsinformatie

(Dit C blok meerdere keren invullen indien meerdere bestanden ten grondslag liggen aan indicator)

Nr.	Vraag	Antwoord
C.1	Naam databestand/ modeloutput	<i>Habitat_partic_sum1c</i> <i>Vogel_partic_sum4c</i>
C.2	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Eindbestand</i>
C.3	Bestuurlijke informatie	
C.4	Beschrijving inhoud	<i>Oppervlaktes (m²) van VHR-gebieden (kolomnamen) in eigendom bij particuliere natuurbeschermingsorganisaties (eerste kolom).</i>
C.5	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.6	Ruimtelijke indeling	
C.7	Begindatum/ einddatum	
C.8	Eigenaar	
C.9	Beheerder	
C.10	Naam meta-datasysteem	
Nr.	Vraag	Antwoord
C.11	Naam databestand/ modeloutput	<i>Habitat_staat_sum1c</i> <i>Vogel_staat_sum1c</i>
C.12	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Eindbestand</i>
C.13	Bestuurlijke informatie	
C.14	Beschrijving inhoud	<i>Oppervlaktes (m²) van VHR-gebieden (eerste kolom) in eigendom bij BBL, DGWT, Domeinen, RWS en SBB (kolomnamen).</i>
C.15	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.16	Ruimtelijke indeling	
C.17	Begindatum/ einddatum	
C.18	Eigenaar	
C.19	Beheerder	
C.20	Naam meta-datasysteem	
Nr.	Vraag	Antwoord
C.21	Naam databestand/ modeloutput	<i>Vogel_dec2003.shp en Habitat_2003.shp</i>
C.22	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Basisbestand</i>
C.23	Bestuurlijke informatie	
C.24	Beschrijving inhoud	<i>Ligging van vogel- en habitatrichtlijngebieden.</i>
C.25	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.26	Ruimtelijke indeling	
C.27	Begindatum/ einddatum	<i>Habitat: 16 mei 2003</i> <i>Vogel: 5 april 2004</i>
C.28	Eigenaar	
C.29	Beheerder	
C.30	Naam meta-datasysteem	
Nr.	Vraag	Antwoord
C.31	Naam databestand/ modeloutput	<i>Nm-pl-sbb-mil-waterwin-goois-veluwe-union-tot.shp</i>
C.32	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Basisbestand</i>
C.33	Bestuurlijke informatie	
C.34	Beschrijving inhoud	<i>Vectorbestand gebieden in eigendom bij Natuurmonumenten, Provinciale landschappen, SBB, Waterleidingbedrijven, Waterschappen en enkele andere particuliere instellingen. Bestand is samengesteld door Edmond Muller. Informatie over de totstandkoming van dit bestand is aanwezig bij de projectleider. In diverse kolommen zit informatie over de eigenaar/beheerder. Deze is gecombineerd in één enkele kolom.</i>
C.35	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.36	Ruimtelijke indeling	
C.37	Begindatum/ einddatum	

Nr.	Vraag	Antwoord
C.38	Eigenaar	
C.39	Beheerder	
C.40	Naam meta-datasysteem	
Nr.	Vraag	Antwoord
C.41	Naam databestand/ modeloutput	<i>Eigendom_totjuli.shp</i>
C.42	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Basisbestand</i>
C.43	Bestuurlijke informatie	
C.44	Beschrijving inhoud	<i>Vectorbestand met gebieden in eigendom bij DLG, DGWT, Domeinen, RGD, RWS en SBB.</i>
C.45	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.46	Ruimtelijke indeling	
C.47	Begindatum/ einddatum	
C.48	Eigenaar	<i>Alterra</i>
C.49	Beheerder	<i>Alterra, Centrum voor Geoinformatie</i>
C.50	Naam meta-datasysteem	

D. Overige opmerkingen

(Geef hier relevante informatie die niet in de overige tabellen geplaatst kan worden)

Nr.	Vraag	Antwoord
D.1	Overige informatie	

Factsheet NB04 – Indicator:

“Beheersmaatregelen Habitatrictlijgebieden”

code: 2264N04g

A. Algemeen

Nr.	Vraag	Antwoord
A.1	Product	<i>Natuurbalans 2004</i>
A.2	Indicatortitel	<i>Beheersmaatregelen Habitatrictlijgebieden</i>
A.3	Indicatorcode	<i>2264N04g</i>
A.4	Algemene beschrijving indicator	<i>Betreft een indicatie van het aandeel van het totale oppervlakte van de habitatrictlijgebieden dat een jaarlijks beheer van maaien of beweiden vereist voor duurzaam behoud van de aanwezige habitattypen</i>
A.5	Auteur / Organisatie / Lab / Afdeling	<i>J.A.M. Janssen & J.H.J. Schaminée (Alterra, Centrum Ecosystemen)</i>
A.6	Datum	<i>07 mei 2004</i>

B. Berekening

Nr.	Vraag	Antwoord
B.1	Naam Uitvoerder/ respondent	<i>J.A.M. Janssen & J.H.J. Schaminée</i>
B.2	Beschrijving berekeningsstappen + modelnaam	<i>Berekend op basis van:</i> <ol style="list-style-type: none"> 1) <i>de oppervlakte-gegevens van habitattypen in rictlijgebieden uit de Natura 2000-database (bron: EC-LNV), en</i> 2) <i>een expert-beoordeling over de beheersmaatregelen die nodig zijn voor duurzaam behoud van de habitattypen</i>
B.3	Aannames, keuzes in (model) toepassing	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>De oppervlaktegegevens uit de Natura 2000-database zijn correct</i> 2. <i>De expert-beoordeling is algemeen geldig voor een habitatype</i>
B.4	Betrouwbaarheid v/d uitkomst(en): marges, gevoeligheid en onzekerheid	<i>Ad 1. De oppervlaktegegevens betreffen schattingen van het percentage van een habitatype in een Natura 2000-gebied. De grootste onnauwkeurigheid treedt op bij habitattypen die minder dan 1% in een gebied aanwezig zijn, maar in dat geval in de database een score van 1% hebben gekregen (de minimale score).</i> <i>Ad 2. Bij habitattypen die beweid of gemaaid kunnen worden is de verhouding hiervan op 50%-50% gesteld.</i>
B.5	Literatuur verwijzingen	<i>Europese Natuur in Nederland - Habitattypen (Janssen & Schaminée, 2003); Boekenreeks 'De Vegetatie van Nederland' (Schaminée et al. 1995-1998)</i>

C. Bestandsinformatie

(Dit C blok meerdere keren invullen indien meerdere bestanden ten grondslag liggen aan indicator)

Nr.	Vraag	Antwoord
C.1	Naam databestand/ modeloutput	<i>Natura 2000-database</i>
C.2	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Eindbestand voor aanmelding van rictlijgebieden bij de Europese Commissie</i>

Nr.	Vraag	Antwoord
C.3	Bestuurlijke informatie	<i>Betreft de Natura 2000-gebieden</i>
C.4	Beschrijving inhoud	<i>Bevat informatie over de aangemelde Natura 2000-gebieden, zowel administratieve, ecologische, landschappelijke, als bestuurlijke informatie</i>
C.5	Ruimtelijke dekking	<i>Dekt Natura 2000-gebieden 100% af</i>
C.6	Ruimtelijke indeling	<i>Indeling per gebied</i>
C.7	Begindatum/ einddatum	<i>Versie 12-05-2003</i>
C.8	Eigenaar	<i>Ministerie van LNV</i>
C.9	Beheerder	<i>EC-LNV</i>
C.10	Naam meta-datasysteem	<i>n.v.t.</i>

D. Overige opmerkingen

(Geef hier relevante informatie die niet in de overige tabellen geplaatst kan worden)

Nr.	Vraag	Antwoord
<i>D.1</i>	<i>Overige informatie</i>	

Factsheet NB04 – Indicator:

“Subsidieregelingen in Natura 2000 gebieden 2003”

code: 2266n04g

A. Algemeen

Nr.	Vraag	Antwoord
A.1	Product	<i>Natuurbalans 2004</i>
AS. 2	Indicortitel	<i>Oppervlakte Natura 2000-gebieden per landschapstypen</i>
A.3	Indicatorcode	<i>0498N04g</i>
A.4	Algemene beschrijving indicator	<i>De indicator geeft aan welke regelingen momenteel zijn afgesloten in de gebieden die onder de Vogel en Habitatrichtlijn aangewezen of aangemeld zijn</i>
A.5	Auteur/Organisatie/Lab Afdeling	<i>Irene Bouwma: GIS analyse Henk Meeuwsen/Centrum Landschap/ Alterra</i>
A.6	Datum	<i>19 juli 2004</i>

B. Berekening

Nr.	Vraag	Antwoord
B.1	Naam Uitvoerder/ respondent	<i>Henk Meeuwsen</i>
B.2	Beschrijving berekeningsstappen + modelnaam	<p><i>De polygoonbestanden van VR- en HR-gebieden zijn verrasterd met een resolutie van 25 meter. Er is een script geschreven in ArcView (NB2004.EucAllocViaArc) waarmee niet overlappende schillen (elke cel is toegekend aan het dichtstbijgelegen gebied) zijn berekend om zowel de VR- als HR-gebieden. De gebruikte maximum afstanden voor de schillen zijn 0 (het gebied zelf), 100, 250, 500, 1000, 1500 en 3000 meter. Alleen de afstand van 0 meter is gebruikt (de overige afstanden zijn gebruikt voor 2267n04g).</i></p> <p><i>Per schil is de hoeveelheid grondgebruik berekend ('summarize zones') op basis van het LGN4-bestand, gecombineerd met programma beheer gegevens (san en sn) en eigendomsgegevens (wel of geen san of sn mogelijk). Sommige LGN-classes zijn op basis van hun ligging in VHR-gebieden gewijzigd. Klassen 20, 21 en 24 zijn veranderd in resp. 11, 12 en 46. In de VHR-gebieden langs de kust is klasse 23 veranderd in 32, in de overige gebieden in 1. Vervolgens zijn de classes van het LGN4-bestand samengevoegd (eerst met reclaslgn4.avc en vervolgens nogmaals met reclasreclaslgn4.avc).</i></p>
		<p><i>Om de berekening uit te kunnen voeren zijn alle polygoonbestanden verrasterd met een resolutie van 25 m. Daarbij is vooraf een herclassificatie uitgevoerd om met zo weinig mogelijk unieke waarden (0, 3 en 4 voor san/sn en 0, 1 en 9 voor de mogelijkheid tot een beheerspakket) te kunnen rekenen. Omdat gebruik is gemaakt van twee bestanden waarin de eigendomssituatie beschreven is, waren er in het laatste geval combinaties mogelijk van waarden 1 en 9. In die gevallen is steeds gekozen voor een 1.mm</i></p>

Nr.	Vraag	Antwoord
	Beschrijving berekeningsstappen + modelnaam	<p><i>De polygoonbestanden van VR- en HR-gebieden zijn verrasterd met een resolutie van 25 meter. Er is een script geschreven in ArcView (NB2004.EucAllocViaArc) waarmee niet overlappende schillen (elke cel is toegekend aan het dichtstbijgelegen gebied) zijn berekend om zowel de VR- als HR-gebieden. De gebruikte maximum afstanden voor de schillen zijn 0 (het gebied zelf), 100, 250, 500, 1000, 1500 en 3000 meter. Alleen de afstand van 0 meter is gebruikt (de overige afstanden zijn gebruikt voor 2267n04g).</i></p> <p><i>Per schil is de hoeveelheid grondgebruik berekend ('summarize zones') op basis van het LGN4-bestand, gecombineerd met programma beheer gegevens (san en sn) en eigendomsgegevens (wel of geen san of sn mogelijk). Sommige LGN-classes zijn op basis van hun ligging in VHR-gebieden gewijzigd. Klassen 20, 21 en 24 zijn veranderd in resp. 11, 12 en 46. In de VHR-gebieden langs de kust is klasse 23 veranderd in 32, in de overige gebieden in 1. Vervolgens zijn de classes van het LGN4-bestand samengevoegd (eerst met reclaslg4.avc en vervolgens nogmaals met reclasreclaslg4.avc).</i></p> <p><i>Om de berekening uit te kunnen voeren zijn alle polygoonbestanden verrasterd met een resolutie van 25 m. Daarbij is vooraf een herclassificatie uitgevoerd om met zo weinig mogelijk unieke waarden (0, 3 en 4 voor san/sn en 0, 1 en 9 voor de mogelijkheid tot een beheerspakket) te kunnen rekenen. Omdat gebruik is gemaakt van twee bestanden waarin de eigendomssituatie beschreven is, waren er in het laatste geval combinaties mogelijk van waarden 1 en 9. In die gevallen is steeds gekozen voor een 1.</i></p>
B.3	Aannames, keuzes in (model) toepassing	<p><i>Op plaatsen waar zowel SBB als NM aan een gebied zijn toegekend gaan we ervan uit dat NM de beheerder is en er dus mogelijkheden zijn voor sn-pakketten.</i></p>
B.4	Betrouwbaarheid v/d uitkomst(en): marges, gevoeligheid en onzekerheid	<p><i>De gebieden zijn zodanig verrasterd dat elke cel die enige overlap vertoont met een gebied is toegekend aan dat gebied. Waar de gebieden erg smal zijn vindt enige overdrijving van de oppervlakte plaats. Dit geldt zowel voor de VHR-gebieden als voor de programma-beheer-gebieden en de eigendomssituatie.</i></p> <p><i>Door digitaliseeronnauwkeurigheden passen de verschillende bestanden niet precies op elkaar. Door het gebruik van Top10-informatie als basis valt dit tegenwoordig erg mee. Aangezien we met grote gebieden werken mag de fout (die zich alleen aan de randen voordoet) verwaarloosbaar verondersteld worden.</i></p> <p><i>Er is geen betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd wel is de hele analyse besproken met dhr. Visser- statisticus bij het RIVM en aanspreekpunt voor het MNP</i></p>
B.5	Literatuur verwijzingen	<p><i>De Wit, A.J.W. and Clevers, J.G.P.W., 2004. Efficiency and accuracy of per-field classification for operational crop mapping. International journal of remote Sensing. In press.</i></p>

C. Bestandsinformatie

(Dit C blok meerdere keren invullen indien meerdere bestanden ten grondslag liggen aan indicator)

Nr.	Vraag	Antwoord
C.1	Naam databestand/ modeloutput	<i>Vogel_sansnmogelijk.dbf</i> <i>Habitat_sansnmogelijk.dbf</i>
C.2	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Eindbestand</i>
C.3	Bestuurlijke informatie	
C.4	Beschrijving inhoud	<i>Oppervlakte grondgebruik in hectares per schil rond VR- of HR-gebied. Het nummer van de schil (eerste kolom) is het nummer van het VR-gebied of HR-gebied vermenigvuldigd met 100 plus een volgnummer voor de schil (0 voor het gebied zelf, 1 voor 250 m, 2 voor 500 meter, etc.). In de kolommen staat de oppervlakte (ha) per combinatie. De combinaties (kolomnamen) zijn als volgt samengesteld: eerste cijfer staat voor grondgebruik (1=weiland, 2=akker, 3=urbaan, 4=water, 5=infra, 6=moeras, 7=heide, 8=overige natuur, 9=bos), het tweede cijfer voor san(3) of sn(4) en het derde voor de mogelijkheid (1=wel, 9=niet) tot het afsluiten van san- of sn-pakketten.</i>
C.5	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.6	Ruimtelijke indeling	
C.7	Begindatum/ einddatum	<i>20 juli 2004 voor beide bestanden</i>
C.8	Eigenaar	
C.9	Beheerder	<i>Henk Meeuwssen</i>
C.10	Naam meta-datasysteem	
Nr.	Vraag	Antwoord
C.1	Naam databestand/ modeloutput	<i>Vogel_dec2003.shp en Habitat_2003.shp</i>
C.12	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Basisbestand</i>
C.13	Bestuurlijke informatie	
C.14	Beschrijving inhoud	<i>Ligging van vogel- en habitatrictlijngebieden.</i>
C.15	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.16	Ruimtelijke indeling	
C.17	Begindatum/ einddatum	<i>Habitat: 16 mei 2003</i> <i>Vogel: 5 april 2004</i>
C.18	Eigenaar	
C.19	Beheerder	
C.20	Naam meta-datasysteem	
Nr.	Vraag	Antwoord
C.21	Naam databestand/ modeloutput	<i>LGN4</i>
C.22	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Basisbestand</i>
C.23	Bestuurlijke informatie	
C.24	Beschrijving inhoud	<i>Rasterbestand met grondgebruik in Nederland in 39 klassen bij een resolutie van 25 m.</i>
C.25	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.26	Ruimtelijke indeling	
C.27	Begindatum/ einddatum	
C.28	Eigenaar	<i>Alterra</i>
C.29	Beheerder	<i>Alterra, Centrum voor Geoinformatie</i>
C.30	Naam meta-datasysteem	
Nr.	Vraag	Antwoord
C.31	Naam databestand/ modeloutput	<i>Pbd2shape_blv_feb_2004.shp</i>
C.32	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Basisbestand</i>
C.33	Bestuurlijke informatie	
C.34	Beschrijving inhoud	<i>Polygonenbestand met pakketcodes san en sn.</i>

Nr.	Vraag	Antwoord
C.35	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.36	Ruimtelijke indeling	
C.37	Begindatum/ einddatum	
C.38	Eigenaar	<i>LASER</i>
C.39	Beheerder	<i>LASER</i>
C.40	Naam meta-datasysteem	
Nr.	Vraag	Antwoord
C.41	Naam databestand/ modeloutput	<i>Nm-pl-sbb-mil-waterwin-goois-veluwe-union-tot.shp</i>
C.42	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Basisbestand</i>
C.43	Bestuurlijke informatie	
C.44	Beschrijving inhoud	<i>Vectorbestand gebieden in eigendom bij Natuurmonumenten, Provinciale landschappen, SBB, Waterleidingbedrijven, Waterschappen en enkele andere particuliere instellingen. Bestand is samengesteld door Edmond Muller. Informatie over de totstandkoming van dit bestand is aanwezig bij de projectleider. In diverse kolommen zit informatie over de eigenaar/beheerder. Deze is gecombineerd in één enkele kolom.</i>
C.45	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.46	Ruimtelijke indeling	
C.47	Begindatum/ einddatum	
C.48	Eigenaar	
C.49	Beheerder	
C.50	Naam meta-datasysteem	
Nr.	Vraag	Antwoord
C.51	Naam databestand/ modeloutput	<i>Eigendom_totjuli.shp</i>
C.52	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Basisbestand</i>
C.53	Bestuurlijke informatie	
C.54	Beschrijving inhoud	<i>Vectorbestand met gebieden in eigendom bij DLG, DGWT, Domeinen, RGD, RWS en SBB.</i>
C.55	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.56	Ruimtelijke indeling	
C.57	Begindatum/ einddatum	
C.58	Eigenaar	<i>Alterra</i>
C.59	Beheerder	<i>Alterra, Centrum voor Geoinformatie</i>
C.60	Naam meta-datasysteem	

D. Overige opmerkingen

(Geef hier relevante informatie die niet in de overige tabellen geplaatst kan worden)

Nr.	Vraag	Antwoord
D.1	Overige informatie	<i>Alle relevante basis-, tussen- en eindbestanden, alsmede classificatiebestanden en ArcView scripts staan op CD-ROM en zijn in bezit van de projectleider.</i>

Factsheet NB04 – Indicator:

“Grondgebruik rondom N2000 ”

code: 2267n04g

A. Algemeen

Nr.	Vraag	Antwoord
A.1	Product	<i>Natuurbalans 2004</i>
A.2	Indicator titel	<i>Oppervlakte Natura 2000-gebieden per landschapstypen</i>
A.3	Indicatorcode	<i>0498N04g</i>
A.4	Algemene beschrijving indicator	<i>De indicator geeft aan wat het grondgebruik is in een straal van 250 m-1,5 km rondom de gebieden die onder de Vogel en Habitatrichtlijn aangewezen of aangemeld zijn</i>
A.5	Auteur/Organisatie/Lab /Afdeling	<i>Irene Bouwma: GIS analyse Henk Meeuwsen/Centrum Landschap/ Alterra</i>
A.6	Datum	<i>19 juli 2004</i>

B. Berekening

Nr.	Vraag	Antwoord
B.1	Naam Uitvoerder/ respondent	<i>Henk Meeuwsen</i>
B.2	Beschrijving berekeningsstappen + modelnaam	<p><i>De polygoonbestanden van VR- en HR-gebieden zijn verrasterd met een resolutie van 25 meter. Er is een script geschreven in ArcView (NB2004.EucAllocViaArc) waarmee niet overlappende schillen (elke cel is toegekend aan het dichtstbijgelegen gebied) zijn berekend om zowel de VR- als HR-gebieden. De gebruikte maximum afstanden voor de schillen zijn 100, 250, 500, 1000, 1500 en 3000 meter.</i></p> <p><i>Per schil is de hoeveelheid grondgebruik berekend ('summarize zones') op basis van het LGN4-bestand en Viris-gegevens (afgeleid van Top10-vector). Daarvoor zijn verschillende klassen van het LGN4-bestand samengevoegd (eerst met reclasgn4.avc en vervolgens nogmaals met reclasreclasgn4.avc). De viris-gegevens zijn uiteindelijk niet gebruikt.</i></p> <p><i>Aangezien gekozen is voor niet overlappende schillen, is het onmogelijk dat afzonderlijke VR-gebieden in elkaars invloedssfeer liggen. Daarom zijn de gebieden op vectorniveau gebufferd met bovengenoemde afstanden en is binnen elke buffer berekend welke oppervlakte aan VR-gebied aanwezig is. Hierbij zijn wel dubbeltellingen mogelijk! Bovenstaande geldt ook voor de HR-gebieden. Ligging van VR-gebieden binnen HR-zones en omgekeerd is niet berekend.</i></p>
B.3	Aannames, keuzes in (model) toepassing	<i>We hebben gekozen voor niet overlappende schillen om meervoudige toekenning van grondgebruik te voorkomen.</i>
B.4	Betrouwbaarheid v/d uitkomst(en): marges, gevoeligheid en onzekerheid	<i>Eventuele classificatiefouten in LGN4 zijn bekend en acceptabel. Door het samenvoegen van klassen en het sommeren van waarden over grote oppervlaktes zullen de classificatiefouten een niet noemenswaardige invloed hebben op het eindresultaat.</i>
B.5	Literatuur verwijzingen	<i>De Wit, A.J.W. and Clevers, J.G.P.W., 2004. Efficiency and accuracy of per-field classification for operational crop mapping. International journal of remote Sensing. In press.</i>

C. Bestandsinformatie

(Dit C blok meerdere keren invullen indien meerdere bestanden ten grondslag liggen aan indicator)

Nr.	Vraag	Antwoord
C.1	Naam databestand/ modeloutput	<i>Habitat_extern.dbf en Vogel_extern.dbf</i>
C.2	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Eindbestand</i>
C.3	Bestuurlijke informatie	
C.4	Beschrijving inhoud	<i>Oppervlakte grondgebruik in hectares per schil rond VR- of HR-gebied. Het nummer van de schil (eerste kolom) is het nummer van het VR-gebied of HR-gebied vermenigvuldigd met 100 plus een volgnummer voor de schil (1 voor 250 m, 2 voor 500 meter, etc.). Elke kolom bevat de oppervlakte per type in ha.</i>
C.5	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.6	Ruimtelijke indeling	
C.7	Begindatum/ einddatum	<i>einddatum 22-04-2004</i>
C.8	Eigenaar	<i>Alterra</i>
C.9	Beheerder	<i>Henk Meeuwsen</i>
C.10	Naam meta-datasysteem	
Nr.	Vraag	Antwoord
C.11	Naam databestand/ modeloutput	<i>Vogel_dec2003.shp en Habitat_2003.shp</i>
C.12	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Basisbestand</i>
C.13	Bestuurlijke informatie	
C.14	Beschrijving inhoud	<i>Ligging van vogel- en habitatrictlijngebieden.</i>
C.15	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.16	Ruimtelijke indeling	
C.17	Begindatum/ einddatum	<i>Habitat: 16 mei 2003 Vogel: 5 april 2004</i>
C.18	Eigenaar	
C.19	Beheerder	
C.20	Naam meta-datasysteem	
Nr.	Vraag	Antwoord
C.21	Naam databestand/ modeloutput	<i>LGN4</i>
C.22	Basis-, tussen- of eindbestand?	<i>Basisbestand</i>
C.23	Bestuurlijke informatie	
C.24	Beschrijving inhoud	<i>Rasterbestand met grondgebruik in Nederland in 39 klassen bij een resolutie van 25 m.</i>
C.25	Ruimtelijke dekking	<i>Nederland</i>
C.26	Ruimtelijke indeling	
C.27	Begindatum/ einddatum	
C.28	Eigenaar	<i>Alterra</i>
C.29	Beheerder	<i>Alterra, Centrum voor Geoinformatie</i>
C.30	Naam meta-datasysteem	

D. Overige opmerkingen

(Geef hier relevante informatie die niet in de overige tabellen geplaatst kan worden)

Nr.	Vraag	Antwoord
D.1	Overige informatie	<i>Alle relevante basis-, tussen- en eindbestanden, alsmede classificatiebestanden en ArcView scripts staan op CD-ROM en zijn in bezit van de projectleider.</i>

Bijlage 2 Inschatting Europees belang van Nederland voor soorten en habitats van de Habitatrictlijn

Bronnen:

- Janssen J.A.M. & J.H.J. Schamineé, 2004a. Europese natuur in Nederland- Soorten van de Habitatrictlijn. KNNV Uitgeverij, Utrecht
- Janssen J.A.M. & J.H.J. Schamineé, 2004b. Europese natuur in Nederland- Habitattypen. KNNV Uitgeverij, Utrecht

Habitattypen	Omschrijving	Groot	Minder groot	Gering
1110	Permanent met zeewater van geringe diepte overstroomde zandbanken		2	
1130	Estuaria		2	
1140	Bij eb droogvallende slikwadden en zandplaten		2	
1160	Grote, ondiepe kreken en baaien			3
1310	Eenjarige pioniersvegetatie van silk- en zandgebieden met <i>salicornia</i> spp. en andere zoutminnende soorten		2	
1320	Schorren met slijkgrasvegetatie			3
1330	Atlantische schorren	1		
2110	Embryonale wandelende duinen		2	
2120	Wandelende duinen op de starndwal met <i>Ammophila arenaria</i>		2	
2130*	Vastgelegde kustduinen met kruidvegetatie	1		
2140*	Vastgelegde ontkalkte duinen met <i>Empetrum nigerum</i>			3
2150*	Atlantische vastgelegde ontkalkte duinen		2	
2160	duinen met <i>Hippophae rhamnoides</i>	1		
2170	Duinen met <i>Salix repens</i> ssp. <i>Argentea</i>		2	
2180	beboste duinen van het atlantische, continentale en boreale gebied	1		
2190	vochtige duinvalleien	1		
2310	psammofiele heide met <i>Calluna</i> en <i>Genista</i>	1		
2320	Psammofiele heide met <i>Calluna</i> en <i>Empetrum nigrum</i>		2	
2330	open land met <i>Cornephorus</i> en <i>agrostis</i> soorten op landduinen	1		
3110	Mineraalarme oligotrofe wateren van de Atlantische zandvlakten			3
3130	oligotrofe tot mesotrofe stilstaande wateren met <i>Littorelletalia uniflorae</i> en/of <i>Isoete-Nanojuncetea</i>	1		
3140	kalkhoudende oligotrofe-mesotrofe wateren met bentische <i>chara</i> spp. Vegetaties	1		
3150	van nature eutrofe meren met vegetatie van het type Magnopotamion of Hydrocharition	1		
3160	Dustrofe natuurlijke poelen en meren		2	
3260	Submontane en laagland rivieren met vegetaties behorende tot het <i>Ranunculion fluitantis</i> en het <i>Callitriche-Batrachion</i>			3
3270	Rivieren met slikoevers met vegetaties behorende tot het <i>Chenopodietum rubri</i> p.p. en <i>Bidention</i> p.p.		2	
4010	Noord-atlantische vochtige heide met <i>Erica tetralix</i>	1		
4030	Droge Europese heide		2	
5130	<i>Juniperus communis</i> -formaties in heide of grasland	1		

6110*	Kalkminnend of basofiel grasland op rotsbodem behorend tot het Alysso- Sedion albi			3
6120*	kalkminnend grasland op dorre zandbodem	1		
6130	Gralsan op zinkhoudende bodem behorende tot het Violetalia calaminariae		2	
6210*	Droge half-natuurlijke graslanden en struikvormende facies op kalkhoudende bodems		2	
6230*	soortenrijke heischrale graslanden op arme bodems van berggebieden	1		
6410	grasland met Molinia op kalkhoudende, venige of lemige bodem	1		
6430	voedselrijke zoomvormende ruigten van het laagland en van motane en alpiene zones	1		
6510	laaggelegen schraal hooiland	1		
7110*	Actief hoogveen		2	
7120	aangetast hoogveen	1		
7140	overgangs en trilveen	1		
7150	Slenken in veengronden met vegetatie behorend tot het Rhynchosporion		2	
7210*	Kalkhoudende moerassen met Cladium mariscus e soorten van het Caricion davallianae		2	
7220*	Kalktufbronnen met tufsteenformatie			3
7230	Alkalisch laagveen		2	
9110	Beukenbossen met het type Luzulo-Fagetum			3
9120	zuurminnende atlantische beukenbossen met ilex of taxus	1		
9160	Sub-atlantische en midden-Europese wintereikenbossen of eiken-haagbeukenbossen behorende tot het Carpinion betuli			3
9190	oude zuurminnende eikenbossen op zandvlakten met Quercus robur	1		
91D0*	Veenbossen		2	
91E0*	alluviale bossen met alnus glutinosa en fraxinus excelsior	1		
91F0	Gemengde bossen langs grote rivieren met Quercus robur, Ulmus laevis, Fraxinus excelsior of Fraxinus angustifolia		2	
		22	20	9

Soorten	Groot	Minder groot	Gering
1014 Nauwe korfslak (Vertigo angustior)	1		
1016 Zegge-korfslak (Vertigo moulinsiana)		2	
1037 Gaffellibel (Ophiogomphus cecilia)			3
1042 Gevlekte witsnuitlibel (Leucorrhinia pectoralis)	1		
1059 Pimpernelblauwtje (Maculinea teleius)			3
1060 Grote vuurvliinder (Lycaena dispar) batava	1		
1061 Donker pimpernelblauwtje (Maculinea nausithous)		2	
1078 * Spaanse vlag (Callimorpha quadripunctata)			3
1082 Gestreepte waterroofkever (Graphoderus bilineatus)		2	
1083 Vliegend hert (Lucanus cervus)		2	
1095 Zeeprik (Petromyzon marinus)		2	
1096 Beekprik (Lampetra planeri)		2	
1099 Rivierprik (Lampetra fluviatilis)		2	
zalm			3

elft			3
1103 Fint (<i>Alosa fallax</i>)		2	
1134 Bittervoorn (<i>Rhodeus sericeus amarus</i>)	1		
1145 Grote modderkruiper (<i>Misgurnus fossilis</i>)	1		
1149 Kleine modderkruiper (<i>Cobitis taenia</i>)	1		
1163 Cottus gobio (Rivierdonderpad)		2	
1166 Triturus cristatus (Kamsalamander)	1		
1193 Geelbuikvuurpad (<i>Bombina variegata</i>)		2	
1318 Meervleermuis (<i>Myotis dasycneme</i>)	1		
1321 Ingekorven vleermuis (<i>Myotis emarginatus</i>)		2	
1324 Vale vleermuis (<i>Myotis myotis</i>)			3
1337 Bever (<i>Castor fiber</i>)		2	
1340 *Noordse woelmuis (<i>Microtus oeconomus arenicola</i>)	1		
1351 Bruinvis (<i>Phocaena phocaena</i>)		2	
1364 Grijs zeehond (<i>Halichoerus grypus</i>)		2	
1365 Zeehond (<i>Phoca vitulina</i>)		2	
1387 Tonghaarmuts (<i>Orthotrichum rogeri</i>)	1		
1393 Geel Schorpioenmos (<i>Drepanocladus vernicosus</i>)		2	
1614 Kruidend moerasscherm (<i>Apium repens</i>)	1		
1831 Drijvende waterweegbree (<i>Luronium natans</i>)	1		
1903 Groenknolorchis (<i>Liparis loeselii</i>)	1		
Totaal	13	16	6

Internationale verantwoordelijkheid	Habitattypen	Soorten van de HR	
Groot		22	13
Minder groot		20	16
Gering		9	6
		51	35

Bijlage 3 Overzicht gewenst beheer per habitatype

Habitattypen			
	Maaien met afvoer	Beweiden	Overige
1110			241572,7
1130			45903,99
1140			99596,25
1160			35622,28
1310			1233,377
1320			433,563
1330		3927,158	3927,158
2110			756,223
2120			1440,075
2130*		1288,9337	11600,403
2140*			1507,431
2150*			13,336
2160			7458,377
2170	184,4657		1660,1913
2180			4127,34
2190	1329,327		147,703
2310		9458,71	
2320		756,829	
2330			2353,006
3110			55,963
3130			421,363
3140			2417,379
3150			5291,497
3160			217,848
3260			137,362
3270			42,789
4010		391,0505	3519,4545
4030			8000,248
5130			232,222
6110*		0,391	
6120*	128,688	128,688	
6130	2		
6210*	16,64	66,56	
6230*	244,038		
6410	100,531		
6430			1580,646
6510	529,552		
7110*			48,689
7120			6394,85
7140	1286,262		
7150			193,507

7210*			210,695
7220*			2,661
7230	22,215		
9110			2,472
9120			192,894
9160			826,096
9190			3163,144
91D0*			680,211
91E0*			2247,956
91F0			12,812
Totaal	3843,7187	16018,32	495246,16

	maaien	beweiden	overige
TOTAAL	3843,7187		
		16018,32	
			495246,16

Bijlage 4 Overzicht EU geldstromen naar Nederland

EU- beleidsterrein		Bedragen uit Europese middelen, gemiddeld per jaar over 2000-2002 voor Nederland , in miljoen Euro (1)							Totaal mln Euro	
(tussen haakjes totaal EU budget 2002 in miljoen Euro)		programma	fonds							
			EFRO	EOGFL-G	EOGFL-O	ESF	FIOV	CF	TOTAAL	
structuurbeleid (33.000)	prioritaire doelstellingen	doelstelling 1 Flevoland	10,950		1,430	4,760	0,860		18,000	
		doelstelling 2 Noord	48,840						48,840	
		doelstelling 2 Oost	20,220						20,220	
		doelstelling 2 Zuid	19,980						19,980	
		doelstelling 2 steden	28,520						28,520	
		doelstelling 2 Visserij					4,590		4,590	
		doelstelling 3 ESF				250,060			250,060	
	communautaire initiatieven	EFRO innovatieve acties (9 regio's (6))	3,160						3,160	
		URBAN II (A'dam, R'dam, Heerlen)	4,260						4,260	
		LEADER + (Noord, Oost, Zuid, West)			11,840				11,840	
		EQUAL				4,560			4,560	
		INTERREG III (7 programma's (2))	117,810						117,810	
		totaal structuurbeleid	253,740	0,000	13,270	259,380	5,450	0,000	531,840	532
	gemeenschappelijk landbouwbeleid (44.000)	markt- en prijsbeleidbeleid	premiereregelingen, interventies en restituties (3)		1.173,200					1.173,200
plattelandontwikkeling (tweede pijler)		Plattelandontwikkelingsprogramma (POP) (4)		58,181					58,181	
(77.000)	totaal via structuurfondsen		253,740	1.231,381	13,270	259,380	5,450	0,000	1.763,221	
intern beleid (6.500)		6e Kaderprogramma							(*)	
		Trans-Europese Netwerken (TEN)								
		Socrates, Leonardo, Save, Odysseus, etc.								
		Life (5)							1,000	
extern beleid en pre-accessie (8.000)									6	
apparaatskosten (5.000)									n.v.t.	

(96.500)	← Totaal EU	Totaal Nederland →	2.051
----------	-------------	--------------------	-------

Legenda en noten

Groen, respectievelijk groen omrand zijn cellen die in belangrijke mate, respectievelijk in enige mate geldstromen bevatten die (mede) betrekking hebben op natuur.

(1) Bedragen afgerond op 10.000 Euro; voor het structuurbeleid is gemiddeld over de budgetten voor de programma's 2000-2006; hierbij is het totale bedrag over 2000-2006 gedeeld door 7, ook al loopt het fonds niet altijd over 7 jaar (bijv. EFRO doelstelling 1 tot en met 2005); bedragen zijn niet geïndexeerd

(2) Eems-Dollard, Euregio+Euregio Rijn-Waal+Euregio Rijn-Maas Noord, Euregio Maas-Rijn, Vlaanderen-Nederland (alle Interreg III-a); Noordzee, Noord-west Europa (beide Interreg-IIIb); Westzone (Interreg-IIIc)

(3) Gemiddeld bedrag over 2000-2002; bron: Europese Commissie Jaarverslag EOGFL-G 2000, 2001, 2002

(4) Gemiddeld bedrag over 2000-2003; bron: Regiebureau POP; het gemiddelde over de jaren 2000-2002 conform de Jaarverslagen EOGFL-G zoals vermeld onder noot (3) bedraagt € 55,000 miljoen

(5) Gemiddeld bedrag over 1992-2002; bron: Notitie Paul Chardon 18 maart 2004

(6) Betreft programma's die over 2 jaren lopen (2001/2002 of 2003/2004); opgenomen is het totale bedrag gedeeld door 7, de looptijd van de d1 en d2 programma's; het is niet duidelijk of vervolgacties komen binnen de programmaperiode

(*) Onderzoek, waaronder ook ten behoeve van natuur en landschap

Bronnen

Algemene Rekenkamer, EU Trendrapport 2003;
 Brief Staatsecretaris EZ 2003-2004, TK stuk 27 813, Nr. 5;
 Europese Commissie Jaarverslag EOGFL-G, 2000, 2001, 2002;
 Europese Commissie DG Regionaal Beleid, website;
 Regiebureau POP.

Bijlage 5 EU-bijdrage aan POP en Nederlandse overheidsbijdragen naar Programma-onderdeel

Bijdrage		Bedragen per jaar in miljoen €				
		2000	2001	2002	2003	gemiddeld
EU-bijdrage	totaal	59,818	54,834	48,924	69,147	58,181
EU-bijdrage	natuur	41,724	44,214	24,630	48,593	39,790
Programmaonderdeel						
Provinciaal Programma	natuur	8,369	13,240	10,558	14,610	11,694
Provinciaal Programma	totaal	11,513	16,307	18,447	25,834	18,025
Rijksregelingen	natuur	46,705	43,491	24,609	50,583	41,347
Rijksregelingen	totaal	47,617	52,193	42,505	67,093	52,352
Aandeel provinciaal programma	natuur	15%	23%	30%	22%	22%
Aandeel provinciaal programma	totaal	19%	24%	30%	28%	26%

Bron: Regiebureau POP, bewerking: LEI

Bijlage 6 Indeling naar grondwaterafhankelijkheid

Deze tabel is een bewerking van de tabel die door Runhaar, Streefkerk, Straathof en van Ek is opgesteld. De bewerking betreft de toevoeging van de kolommen **aquatisch** en **vochtig**. Hun onderzoek maakt onderdeel uit van een ruimere studie die in opdracht van de directie Natuur van LNV is uitgevoerd door ECL-LNV in samenwerking met onder meer Staatsbosbeheer en Alterra ('Eerste toetsing van de KRW-doelstellingen aan de natuurdoelstellingen van de natuurgebieden opgenomen in het Register Beschermde Gebieden).

Gwafh	0 onbekend 1 direct afhankelijk regionale en/of lokale kwel 2 indirect afhankelijk (verminderde infiltratie) 3 niet afhankelijk
Deelsg	Deelstroomgebied
Aantasting	0 onbekend 1 niet bedreigd of aangetast (goede gw.situatie) 2 grondwatersituatie suboptimaal maar niet bedreigend 3 voortbestaan type onzeker vanwege slechte gw.situatie
perc_verdroogd	Percentage van het areaal van het Habitatrichtlijngebied dat volgens de verdrogings kaart 2000 is verdroogd.
Aquatisch	=1 indien systeem als grondwateronafhankelijk is gerekend (gwafh =3) maar er aquatische habitats te beschermen zijn in de gebieden.
Vochtig	=1 indien systeem als grondwaterafhankelijk is gerekend (gwafh=3) maar gebied is aangewezen voor bescherming van verdrogingsgevoelige (tav vochtcondities in de bodem) habitats

Num	Naam	Deelstroomgebied	%verdroogd	gwafh	aantasting	aquatisch	vochtig
82	AMERONGSE BOVENPOLDER	Rijn-West	61	3	0	0	1
2	BAKKEVEENSE DUINEN	Rijn-Noord	98	3	0	0	0
4	BEMELERBERG EN SCHIEPERSBERG	Maas	20	3	0	0	0
5	BIESBOSCH	Maas	65	3	0	1	1
135	BOEZEM VAN BRAKEL, POMPVELD EN KORNSCHE BOEZEM	Maas	40	3	0	1	1
7	BOTSHOL	Rijn-West	2	3	0	1	1
10	COEPELDUYNEN	Rijn-West	92	3	0	0	0
92	DROUWENERZAND	Eems	31	3	0	0	1
136	EILANDSPOLDER-OOST	Rijn-West	98	3	0	1	0

Num	Naam	Deelstroomgebied	%verdroogd	gwafh	aantasting	aquatisch	vochtig
26	FRIESE IJSSELMEERKUST	Rijn-Noord	9	3	0	1	0
95	GOUWZEE EN KUSTZONE MUIDEN	Rijn-Midden	10	3	0	1	0
29	GRENSMAAS	Maas	5	3	0	1	0
33	HARINGVLIET	Maas	30	3	0	0	0
34	HAVELTE-OOST	Rijn-Oost	22	3	0	0	1
99	HOLLANDS DIEP (OEVERLANDEN)	Maas	13	3	0	0	1
101	ILPERVELD/OOSTZANERVELD/VARKENSLAND	Rijn-West	94	3	0	1	1
102	KOLLAND EN OVERLANGBROEK	Rijn-West	100	3	0	0	1
40	KRAMMER-VOLKERAK	Maas	31	3	0	1	0
103	KUNDERBERG	Maas	11	3	0	0	0
108	LUISTENBUUL EN KOEKOESCHE WAARD	Rijn-West	93	3	0	0	1
44	MANTELING VAN WALCHEREN	Schelde	93	3	0	0	0
109	MANTINGERBOS	Rijn-Oost	12	3	0	0	0
49	NIEUWKOOPSE PLASSEN EN DE HAECK	Rijn-West	98	3	0	1	1
51	NOORDZEEKUSTZONE	Eems	0	3	0	0	0
113	OEFFELTERMEENT	Maas	93	3	0	0	0
53	OOSTERSCHELDE	Maas	51	3	0	1	0
116	OUDE MAAS	Rijn-West	0	3	0	0	1
115	OUDEGAASTERBREKKEN, GOUDEN BODEM EN FLUESSEN	Rijn-Noord	14	3	0	1	0
118	POLDER WESTZAAN	Rijn-West	97	3	0	1	1
119	RIJSWAARD EN KIL VAN HURWENEN	Rijn-West	0	3	0	0	1
56	RINGSSELVEN EN KRUISPEEL	Maas	84	3	0	1	1
58	SALLANDSE HEUVELRUG	Rijn-Oost	98	3	0	0	0
59	SAVELSBOS	Maas	53	3	0	0	0
60	SOLLEVELD	Rijn-West	84	3	0	0	0
126	VELUWEMEER EN WOLDERWIJD	Rijn-Midden	84	3	0	1	0
127	VOGELKREEK	Schelde	84	3	0	0	0
67	VOORDELTA	Maas	1	3	0	0	0
69	WADDENZEE	Eems	15	3	0	0	0
70	WEERRIBBEN	Rijn-Oost	97	3	0	1	1
72	WESTDUINPARK EN WAPENDAL	Rijn-West	95	3	0	0	0
73	WESTERSCHELDE	Schelde	3	3	0	0	0
74	WIEDEN	Rijn-Oost	90	3	0	1	1

Num	Naam	Deelstroomgebied	%verdroogd	gwafh	aantasting	aquatisch	vochtig
129	WILLINKS WEUST	Rijn-Oost	100	3	0	0	1
132	WORMER- EN JISPERVELD EN KALVERPOLDER	Rijn-West	78	3	0	1	1
133	ZELDERSCHE DRIESSEN	Maas	1	3	0	0	0
140	ZOUWEBOEZEM	Rijn-West	84	3	0	0	0
134	ZWARTE MEER	Rijn-Midden	28	3	0	1	1
78	ZWIN	Schelde	32	3	0	0	0
79	AAMSVEEN	Rijn-Oost	88	2	2		
3	BARGERVEEN	Rijn-Oost	98	2	2		
85	BERGVENNEN EN BRECKLENKAMPSE VELD	Rijn-Oost	29	2	2		
6	BORKELD	Rijn-Oost	79	2	0		
9	BUURSERZAND EN HAAKSBERGERVEEN	Rijn-Oost	82	2	2		
13	DRENTS-FRIESE WOLD EN LEGGELDERVELD	Rijn-Noord	55	2	2		
23	DWINGELDERVELD	Rijn-Oost	49	2	3		
24	ENGBERTSDIJKSVENEN	Rijn-Oost	94	2	3		
25	FOCHTELOERVEEN EN ESMEER	Rijn-Noord	93	2	2		
32	GROOTE PEEL	Maas	92	2	3		
43	MAASDUINEN	Maas	6	2	0		
110	MANTINGERZAND	Rijn-Oost	52	2	2		
45	MARIAPEEL EN DEURNESEPEEL	Maas	83	2	3		
54	OSSENDRECHT	Schelde	19	2	3		
117	POLDER STEIN	Rijn-West	100	2	2		
55	REGTE HEIDE EN RIELSE LAAG	Maas	82	2	2		
57	ROTTIGE MEENTHE EN BRANDEMEER	Rijn-Noord	1	2	1		
63	STRABRECHTSE HEIDE EN BEUVEN	Maas	94	2	2		
124	TEESELINKVEN	Rijn-Oost	100	2	0		
64	VECHT EN BENEDEN-REGGE	Rijn-Oost	26	2	2		
65	VELUWE	Rijn-Midden	8	2	2		
75	WIERDENSE VELD	Rijn-Oost	84	2	3		
130	WITTE VEEN	Rijn-Oost	73	2	2		
76	WITTERVELD	Eems	45	2	1		
131	WOOLDSE VEEN	Rijn-Oost	100	2	2		
77	ZWARTE WATER	Rijn-Oost	72	2	2		
81	ACHTER DE VOORT, AGELERBROEK EN VOLTHERBROEK	Rijn-Oost	74	1	2		
1	ALDE FEANEN	Rijn-Noord	37	1	3		
83	BEKENDELLE	Rijn-Oost	100	1	2		

Num	Naam	Deelstroomgebied	%verdroogd	gwafh	aantasting	aquatisch	vochtig
84	BENNEKOMSE MEENT	Rijn-Midden	100	1	3		
86	BODDENBROEK	Rijn-Oost	73	1	0		
87	BOETELERVELD	Rijn-Oost	96	1	3		
8	BRUNSSUMMERHEIDE	Maas	7	1	0		
89	BRUUK	Rijn-West	89	1	2		
90	BUNDER- EN ELSLOERBOS	Maas	61	1	1		
11	DINKELLAND	Rijn-Oost	58	1	2		
12	DRENTSCHE AA	Eems	42	1	2		
14	DUINEN AMELAND	Rijn-Noord	18	1	2		
22	DUINEN DEN HELDER-CALLANTSOOG	Rijn-West	21	1	0		
15	DUINEN GOEREE	Maas	37	1	2		
16	DUINEN SCHIERMONNIKOOG	Rijn-Noord	0	1	2		
17	DUINEN SCHOORL	Rijn-West	98	1	1		
18	DUINEN TERSCHELLING	Rijn-Noord	17	1	2		
19	DUINEN TEXEL, WAAL EN BURG, DIJKMANSHUIZEN EN DE BOL	Rijn-Noord	42	1	2		
20	DUINEN VLIELAND	Rijn-Noord	20	1	2		
21	DUINEN ZWANENWATER EN PETTEMERDUINEN	Rijn-West	36	1	2		
93	ELPERSTROOM	Rijn-Oost	75	1	3		
27	GELDERSE POORT	Rijn-West	0	1	2		
94	GELEENBEEKDAL	Maas	43	1	1		
28	GEULDAL	Maas	14	1	1		
30	GREVELINGEN	Maas	8	1	1		
96	GROOT ZANDBRINK	Rijn-Midden	100	1	3		
31	GROOTE HEIDE - DE PLATEAUX	Maas	51	1	2		
98	GROOTE WIELEN	Rijn-Noord	30	1	0		
100	IJSSELUITERWAARDEN	Rijn-Midden	17	1	1		
35	KAMPINA EN OISTERWIJKSE BOSSEN EN VENNEN	Maas	96	1	2		
36	KEMPENLAND	Maas	85	1	2		
37	KENNEMERLAND-ZUID	Rijn-West	82	1	2		
38	KOP VAN SCHOUWEN	Schelde	97	1	2		
39	KORENBURGERVEEN	Rijn-Oost	98	1	3		
139	LANDGOEDEREN OLDENZAAL	Rijn-Oost	84	1	2		
104	LANGSTRAAT BIJ SPRANG-CAPELLE	Maas	100	1	3		
105	LEMSELERMATEN	Rijn-Oost	67	1	3		

Num	Naam	Deelstroomgebied	%verdroogd	gwafh	aantasting	aquatisch	vochtig
41	LEUDAL	Maas	14	1	2		
141	LEUSVELD, VOORSTONDEN, EMPESCHE/TONDENSCHHE HEIDE	EN Rijn-Midden	72	1	3		
106	LIEFTINGHSBROEK	Eems	100	1	3		
107	LONNEKERMEER	Rijn-Oost	96	1	0		
42	LOONSE EN DRUNENSE DUINEN, DE BRAND EN DE LEEMKUILEN	Maas	24	1	2		
46	MEIJENDEL EN BERKHEIDE	Rijn-West	94	1	2		
47	MEINWEG	Maas	6	1	2		
48	NAARDERMEER	Rijn-West	100	1	2		
111	NOORBEEMDEN EN HOOGBOS	Maas	29	1	2		
50	NOORDHOLLANDS DUINRESERVAAT	Rijn-West	100	1	2		
52	OLDE MATEN EN VEERSLOOTSLANDEN	Rijn-Oost	97	1	3		
114	OOSTELIJKE VECHTPLASSEN	Rijn-West	96	1	3		
120	ROERDAL	Maas	15	1	2		
121	SARSVEN EN DE BANEN	Maas	47	1	2		
61	SPRINGENDAL EN DAL VAN DE MOSBEEK	Rijn-Oost	50	1	1		
138	ST. JANSBERG	Maas	7	1	2		
62	ST. PIETERSBERG EN JEKERDAL	Maas	13	1	2		
122	STELKAMPSVELD (BEEKVLIET)	Rijn-Oost	100	1	1		
123	SWALMDAL	Maas	38	1	2		
125	ULVENHOUTSE BOS	Maas	98	1	2		
66	VLIJMENS VEN, MOERPUTTEN EN BOSSCHE BROEK	Maas	94	1	3		
68	VOORNES DUIN	Maas	5	1	1		
71	WEERTERBOS	Maas	26	1	0		
128	WIJNJETERPER SCHAR EN TERWISPELER GROOTSCHAR	Rijn-Noord	57	1	2		
137	ZUIDER LINGEDIJK - DIEFDIJK ZUID	Rijn-West	21	1	2		
80	ABDIJ LILBOSCH EN VOORMALIG KLOOSTER MARIAHOOP	Maas	0	0	0		
88	BOSCHHUIZERBERGEN	Maas	5	0	0		
91	CANISVLIETSE KREEK	Schelde	54	0	0		
97	GROOTE GAT	Schelde	100	0	0		
112	NORGERHOLT	Rijn-Noord	3	0	0		

Verschenen rapporten in de reeks Planbureau rapporten (per 5 april 2005)

- 1 *Wamelink, G.W.W. & H.F. van Dobben, 2004*
Effectiviteit van natuurbeheersscenario's in het veenweidegebied; een modelsimulatie met SMART2-SUMO2-MOVE2
- 2 *Sanders, M.E., R. Pouwels, J.M. Baveco, A. Blankena & M.J.S.M. Reijnen, 2004*
Effectiviteit van agrarisch natuurbeheer voor weidevogels; literatuuronderzoek
- 4 *Bouma, I.M., J.P. Chardon, H.A.M. Meeuwssen, J.A.M. Janssen, J.H.J. Schaminée, F.H. Kistenkas, A. Gaaff, A.H. van Hinsberg & G.P. Beugelink, 2004*
Implementatie van EU-natuurbeleid en fondsen in Nederland. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2004
- 5 *Bredenoord, H.W.B., G.H.P. Dirkx, M.L.P. van Esbroek, A.J.M. Koomen & T.J. Weijschedé, 2004.*
Beleidsvaluatie natuur en landschap. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2004
- 6 *Farjon J.M.J., V. Bezemer, S. Blok, C.M. Goossen, W. Nieuwenhuizen, W.J. de Regt & S. de Vries, 2004.*
Groene ruimte in de Randstad: een evaluatie van het rijksbeleid voor bufferzones en de Randstadgroenstructuur. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2004
- 7 *Hinsberg, A. van, H. Noordijk, M.L.P. van Esbroek, D.C.J. van der Hoek & J. Wiertz, 2004.*
Ecologische Hoofdstructuur en het milieu. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2004
- 8 *Veen, J. M. van, B.J.M. Arts & P. Leroy, 2004*
Natuur in soorten en gebieden: beleid van particulieren en overheden.
Achtergronddocument bij Natuurbalans 2004
- 9 *Melman, Th.C.P., A.G.M. Schotman & S. Hunink, 2004.*
Evaluatie weidevogelbeleid. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2004
- 10 *Oerlemans, N., E. van Well & A. Guldemond, 2004.*
Agrarische natuurverenigingen aan de slag. Een tweede verkenning naar de rol van agrarische natuurverenigingen in natuurbeheer. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2004 (tevens uitgegeven door het Centrum voor Landbouw en Milieu. Culemborg).
- 11 *Sanders, M.E., W. Geertsema, M.E.A. Broekmeijer, R.I. van Dam, J.G.M. van der Grefte-van Rossum & H. van Blitterswijk, 2004.*
Beleidsvaluatie Ecologische Hoofdstructuur en ganzenbeleid. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2004
- 13 *Vonk, M. (red.), 2004.*
Natuur, landschap en actoren. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2004
- 14 *Balk-Theuws, L.W., 2004.*
Stad en Ommeland, actoren nader in beeld gebracht. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2004
- 15 *Huttenhuis, D.S., 2004*
De potentiële bijdrage van agrarisch natuurbeheer aan landschapskwaliteit.
- 16 *Vader, J. M.J.W. Smits, J. Vreke & J.C. Dagevos, 2004*
Nut en noodzaak van Natuurverkenningen
- 17 *Sollart, K.M., 2004*
Effectiviteit van Natuur- en Milieu-Educatiebeleid
- 21 *Kistenkas, F.H. & W. Kuindersma*
Europees en nationaal natuurbeschermingsrecht. Ontwikkelingen in jurisprudentie, regelgeving en beleid